

מלאכות המותרות בשביעית

ראשי פרקים.

1. שני סוגי מקורות למלאכות המותרות בשביעית.
2. א. דיון באופי ההיתר ב"תורת כהנים" ובהיקפו:
 1. מצד אופי המלאכה.
 - א. שיטת הר"ן, ה"נמוקי יוסף" ורבינו יונתן מלוניל.
 - ב. שיטת הנצי"ב בשאילתות.
 - ג. שיטת הריטב"א.
 - ד. שיטת החזו"א.
 2. מצד מיקום המלאכה.
 - שיטת רגמ"ה, רש"י, תוס' ור"ש בן היתום (מו"ק).
- ב. דיון באופי היתר אוקמי אילנא ובהיקפו:
 1. התחומים בהם נאמר היתר – "אוקמי".
 2. האם ההיתר מוסכם על הכל.
 3. אופיו של היתר אוקמי אילנא.
 4. הגדרת אוקמי אילנא ואברויי אילנא.
 - א. האם דוקא שלא ימות או גם שלא יתקלקל.
 - ב. מלאכה שיש בה גם אוקמי וגם אברויי.
 - ג. האם מפני נזק שבכללות הטבע, כצינה וחמה, ישנו דין אוקמי.
 - ד. האם הותר גם מניעת נזק או רק נזק שכבר נוצר.
 5. אוקמי אילנא במלאכות דאוריתא.
 6. מה הם סוגי איסורי דרבנן בהם נאמר היתר אוקמי.
 7. אוקמי אילנא בגוף האילן.
 8. אוקמי אילנא בפירות.
 9. אוקמי אילנא בתוספת שביעית.
 10. אוקמי אילנא באילן סרק.
 11. האם היתר אוקמי נאמר רק בנוק רבים או גם בנוק פרטי.
 12. אוקמי אילנא בקרקע גוי ובאילנות הפקר.
 13. השקיה בשביעית.
 14. הדברת מזיקים (ריסוסים וכדו').
 15. סיכום מחלוקות רש"י הגדפס על מו"ק ורש"י כ"י על מו"ק ביסוד פטור אוקמי לפי הנ"ל.

1. שני סוגי מקורות למלאכות המותרות בשביעית.

במדרש, בבבלי ובירושלמי, ישנם שני סוגי מקורות יסודיים העוסקים בהגדרת מלאכות המותרות בשביעית.

המקור הראשון מופיע ב"תורת כהנים"¹:

"אין לי אלא לזרע ולזמיר (המיוחדין עבודה שבשדה)². לחריש לעידור לניכוש ולכיסוח ולביקוע מניין? תלמוד לומר: 'שדך לא' ו'כרמך לא', כל מלאכה שבשדך ושבכרמך. ומנין שאין מזבלין ואין מפרקין ואין מעשנין בעלים ואין מאבקינן? תלמוד לומר: שדך לא. ומנין שאין מקרסמין ואין מזרדים ואין מפסלים באילנות? תלמוד לומר: 'שדך לא' וגו' או 'שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור'. יכול לא יקשקש תחת הזיתים ולא ימלא את הנקעים שתחת הזיתים ולא יעשה עונואות בין אילן לאילן חברו, תלמוד לומר: 'שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור', הזרע והזמיר³ בכלל היו (זריעה בכלל היתה⁴) ולמה יצאו? להקיש להם – אלא מה זרע וזמיר מיוחדין שהם עבודה בארץ ובאילן⁵ (בשדה ובכרם⁶), אף

1. ריש פרשת בהר ד' ה' ו', הברייתא מובאת גם במ"ק דף ג' ע"א ובשאלות ריש פרשת בהר.

2. גירסת השאלות.

3. גירסת התו"כ ר"ש, ראב"ד, רש"י כ"י ותוס' הרא"ש על מ"ק.

4. גירסת הגמ' במ"ק דף ג' ע"א, רגמ"ה, רש"י הנדפס במ"ק, ריטב"א, ר"ן והר"ש בן היתום.

לכאורה צ"ע מדוע לגירסת הגמ' במ"ק ורגמ"ה וסיעתם רק זריעה יצאה מן הכלל ולא זמירה. רגמ"ה ורש"י הנדפס ועוד ראשונים מסבירים "זריעה בכלל היתה ובשנה השביעית שבת שבתון וגו'", אולי יתחדש לנו שלשיטתם העשה "שבת שבתון", נאמר רק על עבודות בקרקע ולא באילן, וא"כ זמירה אינה מותרת מפני שלא היתה בכלל, ועל זמירה יהיה רק לאו ולא עשה. הסברא, שבזמירה לא עוברים על עשה של "שבת הארץ", מפני שגידרו של העשה הוא: אי יצירת חידוש בארץ, ואילן קיים הנזמר, החידוש מושתת על בסיס העץ הקיים, ואין כאן פגיעה ב"שבת הארץ", אע"פ שהתורה חידשה שישנו לאו, ואולי בגלל זה זמירה מוגדרת כתולדה, אע"פ שבהלכות שבת לרוב הראשונים זמירה מוגדרת כאב. הרב ב"שבת הארץ" (קונטרס אחרון א' עמוד צ"ה) דן אם יש דין של ושבתה הארץ בעבודות האילן. בתחילת דבריו מביא את שיטת הרמב"ם בהלכה א' מהלכות שמיטה ויובל: "שכל העושה בשנה זו מלאכה מעבודות הארץ או האילנות בטל מצות עשה, והיא מ"ע "ושבתה הארץ". ואחר מכן הרב דן בסוגיא בברכות (מ' ע"א) לגבי המברך על פירות האילן בורא פרי האדמה דאמרינן שם הכי: "מאן תנא דעיקר אילן ארעא הוא? אמר רנב"י: ר' יהודה היא, דתנן: יבש המעיץ ונקצץ האילן – מביא ואינו קורא, ר' יהודה אומר – מביא וקורא". ומנסה לתלות את השאלה האם יש עשה באילן במחלוקת ר' יהודה ורבנן, וממשיך לפלפל בדברי התוס' והירושלמי אם חולקים על הרמב"ם אם לאו, ואכמ"ל ע"ש. וכן ב"משפט כהן" (סימן ע"ח) בתחילת דבריו כותב: "...הנה לדינא ג"א הסכמתי שהיא מהתורה (עשה של עבודת האילן) כדעת הרמב"ם שלא מצאנו בדברי הראשונים חולק ע"ז וכו'". ברם

אם נכונים דברינו בהסבר שיטת רגמ"ה וסיעתו זוהי שיטתם, אך הדבר צ"ע.

5. גירסת התו"כ ר"ש, ראב"ד רבנו הלל על התו"כ ורש"י כ"י על מ"ק.

6. הגר"א בתו"כ מתקן "בארץ ובאילן צ"ל בשדה ובכרם", וכן בגמ' במ"ק דף ג' ע"א ובשאלות וברגמ"ה.

אין לי אלא דבר שהיא עבודה בארץ ובאילן". (עיין בהערות 3-4 ובהמשך להבנת ההבדל בין הגירסאות).

המקור השני, המופיע בגמ' במו"ק⁷, בעבודה זרה⁸ ובירושלמי בשביעית⁹ מחלק בין אוקמי אילנא דשרי לבין איברויי אילנא דאסיר, או, לפי הגדרת הירושלמי, בין "מושיב שומר" ל"דבר הגורם לגידול".

במבט ראשון נראה שבמקור הראשון יש הפקעה של קבוצת המלאכות המותרות מן האיסור, ואילו במקור השני נראה שעוסקים במתיר, והדברים יבוארו ויבוררו בהמשך. הדיון צריך להתחלק לשנים:

א. מה אופי היתר ה"תורת כהנים" והיקפו.

ב. מה אופי היתר אוקמי אילנא והיקפו.

אולי יש מקום לדון אם היתר ה"תורת כהנים" בנוי על אוקמי אילנא.

2. א. דיון באופי היתר ה"תורת כהנים" והיקפו.

שיטות הראשונים מתפצלות לשתי קבוצות:

1. מצד אופי המלאכה.
2. מצד מיקום המלאכה (האם גם בשדה וגם בכרם או רק באחד מהם, גם בארץ וגם באילן או רק באילן).

1. הראשונים והאחרונים, שהסבירו את ההיתר מצד אופי המלאכה מתפצלים לארבע שיטות:

- א. שיטת הר"ן (והנמוקי יוסף) ורבינו יונתן מלוניל.
 וז"ל הר"ן¹⁰: "מה זריעה מיוחדת וכו' פי' והנך מלאכות דלעיל חשובות הן ודי להן פעם אחת בשנה דומיא דזריעה ונטיעה, אבל קשוקש והשקאה דצריכות תדיר תדיר לא מקרי חשובה עבודה (צ"ל עבודה חשובה) ומותר לעשותן"¹³ (בנמוקי יוסף¹¹ ורבינו יונתן מלוניל¹² מובא הסבר זה בהיתר השקאה).
 הסבר שיטת הר"ן וסיעתו מובנת היטב על פי הבנת גדרו של העשה – "שבת הארץ". מלאכות שגרתיות מותרות מפני שנועדו לשמר את הקיים, מלאכות חד פעמיות נועדו לחדש ולהצמיח מעבר לקיים (להלן סברא זו תבואר ביתר הרחבה).

7. דף ג' עמ' א'.

8. דף נ' עמ' ב'.

9. פ"ב ה"ג.

10. הר"ן בחדושו על מו"ק דף ג' ע"א.

11. נמוקי יוסף שם.

12. רבינו יונתן מלוניל שם ד"ה "ובשביעית".

13. שיטת הר"ן תבאר יפה את גירסת הר"ש והראב"ד "בארץ ובאילן", וז"ל הר"ש בהסבר התו"כ: "מה זרע וזמיר שהם עבודה בארץ ובאילן, זרע – עבודת זרעים בארץ, וזמיר – עבודת האילן לכאורה קשה בשיטתם מה הקשר בין זריעה לזמירה. (לשיטת רגמ"ה ורש"י הלומדים רק מזריעה לא קשה)

ב. שיטת הנצי"ב בשאלות.

הנצי"ב¹⁴ מסביר את שיטת השאלות, שהוסיף בתחילת דבריו: "זרוע וזמור מיוחדין עבודה שבשדה" ולא כתב: "מיוחדין עבודה שבשדה ובכרם", וז"ל הנצי"ב: "...אלא ה"פ דווקא מלאכה שמיוחדת לעבודת הקרקע לגדולין, משא"כ חפירה שאינה מיוחדת לשדה דגם בחצר ובבית איתא לעשות גומא, וזהו דקדוק הלשון בסוף הברייתא: 'אף אין לי אלא דבר שהוא עבודה בשדה ובכרם', פי' לאפוקי דבר שאין מיוחד לעבודה. אבל מדברי רש"י נראה דגריס 'אף כל עבודה שבשדה ובכרם' משמע דממעט עבודה שאינה בשניהן וכלשון רבנו ממש איתא שבת פ"ז ה"ב ובת"כ פרשת בהר: מה הזרע והזמור מיוחדין שהן עבודה בארץ ובאילן אף אין לי אלא עבודה בארץ ובאילן והיינו לאפוקי חפירות ונקעים למים שהם דברים שנעשים שלא לעבודת הארץ אלא לתשמיש ולשתיה ג"כ". הנצי"ב ממשיך להסביר ע"פ יסוד זה כמה דינים המותרים כמו הרבצה או סיקול במקום פסידא לפי תוספות, ע"ש.

לענ"ד, סברת הנצי"ב קשה, דמאי נ"מ אם משתמשים באותה מלאכה גם לצורך שאינו חקלאי סוף סוף כאן המלאכה נעשית לצורך חקלאי, וזו גופא תחילת הברייתא בתו"כ: "ושבתה הארץ יכול מלחפור בורות שיחים ומערות ומלתקן את המקואות, תלמוד לומר: שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור..." ברם, יש לדחות שדרשת התו"כ היא לגבי העשה ולא לגבי הלאו¹⁵.

ג. שיטת הריטב"א¹⁶.

ז"ל: "מה זריעה מיוחדת פי' שהיא עבודה רגילה וצריכה לשדות ולהשביח". כלומר, לשיטת הריטב"א הדמיון לזריעה בא מצד הרגילות. לא ברור מה היא הגדרת רגילות (אולי עבודה רגילה היא עבודה שעושים בכל צמח ולא רק במקרים ובתנאים מסוימים). יש להעיר שבריטב"א מצינו, שמטרת העבודה היא להשביח.

ד. שיטת החזו"א¹⁷ בריטב"א.

"... ולכאורה, י"ל דר"ל שהיא עבודה בשדה או שהיא עבודה בכרם. ועוגיות אינן מועילות כלום לכרם ואינן אלא מקום הכשר לעבודה, וכן נקעים מים אינו אלא הכשר להשקות וכן קשקוש סתומי פילי, שוב ראיתי בריטב"א כן" עכ"ל. לענ"ד דברי הריטב"א אינם עולים בקנה אחד עם דברי החזו"א משתי סיבות:
א. הריטב"א גרס כגירסת רגמ"ה וסיעתו "זריעה בכלל היתה..." ולא "זריעה וזמירה".

אפילו אם נקבל את גירסת הגר"א זריעה וזמירה בכלל היו המכנה המשותף אינו בין זרע לזמיר, אע"פ שהלימוד מזרע וזמיר שבכלל היו ויצאו, אלא המכנה המשותף הוא מצד מיקום הזרע והזמיר כמו שיבואר להלן. ברם לפי שיטת הר"ן דברי הר"ש והראב"ד מובנים יפה, והדמיון בין זרע לזמיר מצד חשיבות המלאכה.

14. "העמק שאלה" ריש פרשת בהר ב'.

15. את גירסת הראב"ד והר"ש ניתן להסביר גם ע"פ שיטת הנצי"ב.

16. בחידושי על מ"ק שם.

17. סימן י"ז סק"כ.

ב. החזו"א מדבר על הכשר לעבודה, דבר שאין לו זכר בדברי הריטב"א (אמנם מעין זה מצינו בשיטה לתלמידו של ר' יחיאל מפאריס).
 בנוסף לדעת הר"ן, הנצי"ב בשאילתות, הריטב"א והחזו"א משמע מתוס' רא"ש¹⁸ שהדמיון בין כל המלאכות האסורות לבין זריעה וזמירה הוא מצד אופי המלאכה, וז"ל: "לאסור כל מלאכת שדה וכרם שהיא כעין זריעה וזמירה". לא ברור מהי כוונתו של התוס' רא"ש במילה "כעין".

2. מצד מיקום המלאכה:

שיטת רגמ"ה, רש"י, תוס' ור"ש בן היתום (מו"ק).
 העבודה האסורה מדרבנן היא רק עבודה הנעשית גם בשדה וגם בכרם - כזריעה. וז"ל רש"י הנדפס במו"ק: "אף כל עבודה שהיא בשדה ובכרם. כגון כל הני פרטי; יצא קשקוש ועדור ומים בנקעים ועוגיות שאינן בשניהן". יש מקום לדון האם נאסרות דווקא עבודות שהיו בימיהם בשדה ובכרם, או שהגדרות יכולות להשתנות.
 תוס' על אתר¹⁹ מתיחס לפער בין מנהגי העבודה בימיהם, לבין זמן הגמ', וז"ל תוס': "וכל הני עבודות דלעיל נוהגות בין בשדה ובין בכרם ואפילו שיש מהן שאין עתה נוהגין כן י"ל שבמקומן היו עושין כך ורגילים לעשותן בשדה ובכרם". בכ"ז עדיין לא ברור לגמרי האם הדין בעבודות אלה משתנה בגלל שאינן נוהגות כיום בשדה ובכרם, או שאינן משתנה (שיטת רש"י בע"ז²⁰ זהה לרש"י הנדפס בנדון זה).
 אף הר"ח הלך בכיוון של מיקום המלאכה, עיין בהערות²¹ בירור שיטתו. ברור שלראשונים הנ"ל, שצמצמו את המלאכות האסורות למלאכות הנעשות גם בשדה וגם בכרם ניתן לאמר ששדה וכרם אינם אלא סימן שהמלאכות בעלות אופי של עבודה, ברם ההגדרה הפורמלית מתיחסת למיקום המלאכות.

18. מו"ק ג' ע"א.

19. ד"ה "אף".

20. דף נ' ע"ב.

21. הר"ח במו"ק (דף ג' עמ' א') מסביר: "...זריעה וזמירה בכלל שבת שבתון יהיה (לכם) [לארץ] היו. ולמה יצאת? להקיש אליה, לומר לך: מה זריעה מיוחדת עבודת שדות וכרמים אף כל עבודת שדות וכרמים, למעוטי קשקוש ועידור וביקוע ועישון, דעבודת אילנות הן ולא עבודת שדות וזרעים".
 בדברי הר"ח ישנם שני קשיים:

א. בתחילת דבריו הוא מדבר על זריעה וזמירה שהיו בכלל, כגירסת התו"כ; ואח"כ מדבר רק על זריעה כגירסת רגמ"ה ורש"י.

ב. בפשטות משמע מהברייתא בתו"כ שיש שתי קטגוריות בדין הדרבנן: הקטגוריה של

כל השיטות שהובאו לעיל לומדות שיש סוגי עבודות המותרות בשביעית מפסוק, בניגוד לרמב"ם שלדעתו כל המלאכות היו צריכות להאסר, מעיקר הדין, אלא שיש סיבה מיוחדת שגרמה שלא יגזרו. את ההיתר מנמק הרמב"ם²²: "ומפני מה התירו כל אלה? שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו אלא על אלו שאין אסור מן התורה וכו'". ברם גם לרמב"ם, בסופו של דבר, אותן מלאכות לא נאסרו, כלשונו: "לא גזרו". (נראה שדברי הרמב"ם יכולים לעלות בקנה אחד עם עקרון הגמ' במו"ק שבמקום פסידא התירו אלו אף ללא דרשת ה"תורת כהנים" המובאת אח"כ, ועיין לקמן).

ברור שלכל השיטות הנ"ל יש צורך לצמצם את המלאכות המותרות מפאת קושי הגמ' במו"ק²³, וז"ל: "וקשקוש בשביעית מי שרי? והכתיב: 'והשביעית תשמטנה ונטשתה', 'תשמטנה' – מלקשקש 'ונטשתה' – מלסקל! אמר רב עוקבא בר חמא: תרי קשקושי הוו, חד אברויי אילני וחד סתומי פילי. אברויי אילנא – אסור, סתומי פילי – שרי" (בנוסף אפשר להביא ראיה מהמשנה בפרק שני²⁴ האוסרת להשקות נטיעות אחרי ר"ה). יוצא, איפוא, מפשטות הגמרא שגם בקטגוריה של המלאכות המותרות הנלמדות מזריעה וזמירה לא התירו אלא לאוקמי אילנא. ואולי יש להבין שאין כאן צמצום אלא יש כאן זהות גמורה בין ההגדרה של עבודה שאינה בשדה ובכרם לדין אוקמי אילנא, וכן משמע מרש"י כ"י בתחילת מו"ק, עיין בפרק הבא דיון בתחומים בהם נאמר דין אוקמי. (לשיטת רש"י וסיעתו הצמצום ברור, ברם לשיטת הר"ן והנצי"ב נצטרך לומר שכאשר המלאכה נעשית לאברויי, המלאכה מוגדרת כמלאכה ואולי כמלאכה חשובה). ניגש איפוא לברר את פרטי דיני "אוקמי" ו"אברויי".

ב. דיון באופי היתר "אוקמי אילנא" והיקפו.

1. התחומים בהם נאמר היתר – "אוקמי".

הגמ' הנ"ל הקשתה על הברייתא ב"תורת כהנים", שהתירה "קשקוש": "והכתיב: 'והשביעית תשמטנה ונטשתה', 'תשמטנה' – מלקשקש, 'ונטשתה' – מלסקל? רב עוקבא בר חמא מתרץ: "תרי קשקושי הוו, חד אברויי אילנא, וחד סתומי פילי. אברויי אילנא – אסור, סתומי פילי – שרי".

קשקוש – מותרת, ושל עישון – אסורה, ואילו הר"ח מתיר עישון (ניתן אמנם לתרץ שיש שני סוגי עישון, אך הדבר דחוק).

כדומה להוספת עישון נמצא בר"ח בע"ז: "גיוזם שהוא חיתוך הזמורות להחליף אחרים תחתיהן – להברות האילן ולהפריחו הוא, ואסור". נראה ששיטת הר"ח שזמירה היא, רק עבודה שבאילן ולכן תולדותיה אסורות רק באברויי, ובתחילת דבריו, שכתב שגם זמירה יצאה מן הכלל, לא למד מן המלאכה אלא מהכרם שכתוב בצד המלאכה. ברם עדיין שיטת הר"ח צריכה עיון.

22. פ"א ה"י.

23. ג' ע"א.

24. פרק ב' מ"ד.

יש לדון בשתי שאלות:

1. האם ישנו כלל שכל מלאכה שנאסרה, אם היא לאוקמי מותרת, או, שרק מלאכות ספיציפיות הותרו בגלל, שאותן מלאכות הוגדרו כ"אוקמי".
2. אם ישנו כלל, השאלה היא, ביחס לאלו מלאכות נאמר הכלל. אפשר להעלות ארבע אפשרויות:
 - א. כל המלאכות בין דאורייתא ובין דרבנן.
 - ב. הכלל זהה לקבוצת המלאכות שאינם דומות לשדה ולכרם.
 - ג. רק מלאכות האסורות מדרבנן.
 - ד. רק לקבוצת המלאכות הנלמדות מן הפסוק: "והשביעית תשמטנה ונטשתה".

רש"י כ"י בהסבר הברייתא זיהה את המלאכות המותרות עם דין "אוקמי", אולם גם לדעת רש"י כ"י אין הכרח שרק המלאכות המוזכרות בברייתא מותרות, אלא שקבוצת המלאכות המותרות, אינן "אברויי" בדרך כלל. וכן מפורש בתוס' רא"ש²⁵, שקבוצת המלאכות המותרות מוגדרות כ"אוקמי".

להלן נוכיח, שישנם ראשונים, שהבינו, שהתר "אוקמי" נאמר גם על מלאכות דאורייתא. לדעתם, ברור שישנו כלל, שכאשר המלאכה אינה אלא ל"אוקמי" – המלאכה מותרת. ההבנה הפשוטה של מבנה הגמ' במו"ק²⁶ היא, שדין "אוקמי", נאמר רק ביחס למלאכות, שאינן דומות לשדה וכרם, שהרי אם הכלל נאמר על כל המלאכות האסורות מדרבנן, אין נפקא מינא בין קבוצת המלאכות האסורה בגלל הדמיון לשדה ולכרם, לבין המלאכות המותרות, שהרי בשתי הקבוצות "אוקמי" – מותר, ו"אברויי" – אסור. ברם, ניתן לתרץ שבקבוצת המלאכות האסורות יש במלאכה "אברויי" בדרך כלל, בניגוד לקבוצת המלאכות המותרות, שבדרך כלל אינן אלא "אוקמי". כלומר, הכלל הקובע הוא "אוקמי" ו"אברויי", והדרשה אינה אלא אסמכתא בעלמא. אפשר לדייק שיטה זאת ברש"י בע"ז²⁷: "ומזהמין – כשיש מכה באילן, ונשרה קצת קליפתו, מדביקין שם זבל, וקושרין שלא ימות, ולא דמי האי לאין מזבלין (דף ג' ע"א) דהתם זיבול דקרקע והויא עבודה שבשדה ושכרם". אולם ניתן לומר שלדעת רש"י ישנה זהות בין ההיתר של "אוקמי" לבין קבוצת המלאכות שאינן דומות לשדה ולכרם, ור"י לשיטתו עם רש"י כ"י הנ"ל.

גם בספר "הלכות שביעית"²⁸, מצמצם הרב בנימין זילבר את דין "אוקמי" רק ביחס לקבוצת המלאכות שאינן נלמדות משדה וכרם, וז"ל: "...דמלאכות ממש גם לאוקמי אסור, ולא דוקא מלאכות המפורשות בתורה אלא גם אלו שהם עיקרי המלאכות של שדה וכרם...ג"כ אסור, לפיכך אסור לזבל האילנות אפילו כדי לאוקמי...".

וכן ה"מקדש דוד"²⁹ צימצם את היתר הפסידא בשיטת הרמב"ם רק לצורכי השקאה, וז"ל:

25. ד"ה "אין מפרקין".

26. דף ג' ע"א.

27. דף נ' ע"ב.

28. סימן א' ס"ק כ"ז.

29. נ"ט ס"ק ו'.

"ודעת הרמב"ם דרך בית השלחין התירו, והנה לרמב"ם זה דהתירו בשביעית משום פסידא הוא רק בשביל השקאה וכמ"ש (בפ"א ה"י) 'וימות כל עץ שבה' וטעמא דרך להשקאה מהני ההתר משום פסידא משום דאדרבא התר של פסידא הוא דוקא במלאכה הרגילה בקרקע, שאם לא יעשה אותה יהיה פסידא כגון השקאה וצורכי השקאה, ומשום דהן רק מדרבנן ובמקום פסידא לא גזרו, אבל מלאכה שע"י איזה סיבה צריך לעשותה אף אם היא רק דרבנן כגון תולדה, לא התירוה במקום פסידא, דלא דמי למועד דכל דבר האבד מותר, דבשביעית רק במלאכות התמידיות באילן שיש בהם פסידא לא גזרו מתחילה". אולם יש להעיר שבדעת הרמב"ם מסתבר שאין כלל של "אוקמי" – מותר ו"אברויי" אסור, אלא שישנן מלאכות שהותרו.

בר"ח בע"ז³⁰ מצינו את התר אוקמי ביחס לזיבול אע"פ שזיבול נאסר בברייתא ב"תורת כהנים", וז"ל הר"ח: "משקין את האילנות מים וזבל". בשו"ת "משנת יוסף" דחה את הראיה מהר"ח, וז"ל: "אך גם זה אינו ברור, דשמא זיבול זה שהוא להשקות את האילן מים וזבל, אינו זיבול גמור, ואינו כדרך המזבלין את השדות, ולכן מותר כשהוא לאוקמי אילני". וכן בר"ח במו"ק³¹ התיר עישון אע"פ שהוא כלול בקבוצת המלאכות האסורות.

בספר "אמונת יוסף" על הירושלמי³², מצמצם את דין "אוקמי", רק לקבוצת המלאכות הנלמדות מן הפסוק: "והשביעית תשמטנה ונטשתה", וז"ל: "...ר' שמעון אומר: אף נוטל הוא את העלה מן האשכול בשביעית' בגמ' מפרש טעמא מפני שהוא כמציל מפני הדלקה. וא"ת ומ"ט דת"ק, דפליג אדר' שמעון ואסר ליטול את העלה מן האשכול בשביעית, הא אמרינן בפ' ר' ישמעאל דע"ז (דף ג' ע"ב) ובפ"ק דמו"ק (דף ג' ע"א) 'אברויי אילן אסור, אוקמי אילן שרי' והכא הואיל ואינו אלא כמציל מן הדלקה הרי אוקמי אילנא הוא, ואמאי אסור? וי"ל דעד כאן לא אמרו אוקמי אילנא שרי אלא בהנהו עבודות שאינן מיוחדות בשדה ובכרם דלא נאסרו מקרא ד'שדך לא', אלא מקרא ד'תשמטנה ונטשתה' דדרשינן בפ"ק דמ"ק (דף ג' ע"א) 'תשמטנה' – מלקשקש, ונטשתה' – ומלסקל, אבל בשאר עבודות שנאסרו התם מאסמכתא דקרא ד'שדך לא', לא מחלקינן בהו בין אברויי אילנא לאוקמי אילנא, וטעמא דלא שייכי האי חילוקא אלא בעבודות שנאסרו מקרא ד'תשמטנה ונטשתה'...".

החזו"א³³ ראה במחלוקת הראשונים המובאת בריטב"א מחלוקת האם התר אוקמי נאמר ככלל ביחס לכל המלאכות אם לאו, וז"ל: "ולענין גיזום, (למש"כ לעיל ס"ק ט"ו, דגיזום דשאר אילנות דרבנן), ניכוש זיבול עידור בתפוז" שהעץ מפונק מאד והוא לפעמים נפסד ויבש במניעתן תלוי בפלוגתת הפוסקים דהריטב"א כתב בריש מו"ק דיש מפרשים הא דאסרה ברייתא ניכוש ושאר מלאכות היינו בבית הבעל, (נראה דהאי בית הבעל לישנא בעלמא, דלענין ניכוש ושאר מלאכות אין חילוק בין בעל לשלחין, אלא ר"ל כעין בית הבעל שאין כאן פסידא גמורה), אבל אם היא שדה הנפסדת במניעת מלאכות אלו שרי. והא דתנן פ"ב מ"י אין מכסחין באורז ופסקה הר"מ פ"א הט"ו, נראה דלא חשיב למניעתה הפסד גמור, וכן משמע שאם היה דין כולל, שאף במקום שנפסד לגמרי לא התירו שום מלאכה, לא

30. דף ג' ע"ב.

31. דף ג' ע"א.

32. פ"ב ה"ב, דף ט"ז ע"ב מדפי הספר.

33. כ"א, י"ז.

אצטרך למתני כסוח באורו, וכ"מ בירושלמי פ"ב ה"ב בהא דמפרש טעמא דר"ש, דנוטל את העלה שהוא כמציל מן הדליקה, ופי' הגר"א, משום הפסד שרי ר"ש, ואע"ג דפליגי רבנן לא מסתבר דפליגי ביסוד אי שרינן מלאכה דרבנן משום הפסד אלא פליגי בהכרעת שיעור הפסד. והריטב"א חולק וסבר דהוא טורח מרובה ולא התירו כמו מי קילון, והנה הריטב"א לשיטתו דלא התירו מי קילון בשביעית, אבל לדעת המתירים מי קילון בשביעית קם פירוש הראשון שהביא ריטב"א דבמקום פסידא הכל שרי, וכיון דקיי"ל להתיר מי קילון בשביעית כדעת הר"מ וסיעתו קם דינא דבמקום פסידא שרי, והנה הנ"י ג"כ כתב דדוקא השקאה שריא דאינה מלאכה חשובה וכמש"כ סי' י"ז ס"ק כ'. אבל, מדברי הרמב"ם משמע דזה שהתירו השקאה הוא משום פסידא ובשאר מלאכות אין פסידא, והוא כרבנן, שלא נודע לנו שמו, שהביא ריטב"א וכ"ד הר"ש פ"ב מ"ב שכתב 'ואפילו בשביעית עצמה' וכו', משמע התם דשרי כגון להשקות כו' ור"ל דמשמע התם דמתירין כל תולדות משום הפסד כמו השקאה....".

כמו"כ ניתן להביא ראיה שהיתר אוקמי נאמר ביחס לכל המלאכות מהמהרי"ט³⁴ שקישר את הגמ' בסנהדרין³⁵ המתירה אפילו זריעה משום ארנונת המלך להיתר של מלאכות דרבנן משום הפסד.

וכן בשו"ת מהרי"ל דיסקין³⁶ התיר ניכוש משום פסידת האילן, וכן נראה בשבת הארץ³⁷.

2. האם ההיתר "לאוקמי אילנא" מוסכם על הכל.

המקור בבבלי לדין אוקמי ואברויי נמצא בשני מקומות.

א. הגמ' במו"ק הנ"ל.

ב. גמ' בע"ז³⁸: "... מ"ש זיהום דשרי, ומ"ש גיזום דאסור? מי דמי? זיהום אוקמי אילנא - ושרי, גיזום אברויי אילנא - ואסור. אלא זיהום קא קשיא ליה: דקתני - 'מתליעין ומזהמין בשביעית', ורמינהו - 'מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותן ועושים להם בתים ומשקין אותן עד ר"ה'. 'עד ר"ה' אין, בשביעית לא! ודילמא כדרב עוקבא בר חמא, דאמר רב עוקבא בר חמא: תרי קשקושי הוו, חד לאברויי אילנא - ואסור, וחד לסתומי פילי - ושרי; ה"נ תרי זהומי הוי, חד לאוקמי אילנא - ושרי, וחד לאברויי אילנא - ואסור וכו'".

מקור מקביל נמצא בירושלמי בשביעית³⁹. אולם הירושלמי חלוק על הבבלי ומעמיד את הברייתא "מזהמין בשביעית" אליבא דרבנן ואת המשנה אליבא דרבי, ולא כבבלי שחילק בין תרי זהומי. בהמשך הירושלמי ישנו דיון בשיטת רבנן המתירים זיהום,

34. ח"ב סימן נ"ב.

35. דף כ"ו.

36. סימן כ"ז, אות י"ב.

37. קונטרס אחרון סימן כ' אות י"ב.

38. נ' ע"ב.

39. פ"ב ה"ג.

וז"ל: "מה בין המזהם לעושה בית? המזהם אינו אלא כמושיב שומר, בית עושה לה צל והיא גדלה מחמתן". פשטות דברי הירושלמי שאותו זיהום שרבי אסר רבנן התירו ובירושלמי הגדירו רק כמושיב שומר, יוצא אפוא פשטות דברי הירושלמי שבהיתר "אוקמי אילנא" נחלקו רבי ורבנן, והדין אינו מוסכם על הכל בניגוד לשיטת הבבלי. ע"פ הנ"ל נראה שהמשך דיון הירושלמי רק אליבא דרבנן ואילו אליבא דרבי הכל אסור. וזה לשון הירושלמי: "... תמן תנינן: המבקע בזית – לא יחפה בעפר אבל מכסה באבנים ובקש. ר' ייסא אמר ר' אבינא: מה בין קשין מה בין עפר? קשין – אינו אלא כמושיב שומר, עפר – עושה לה טינה והיא גדלה מחמתו." (עיין להלן ש"מרכבת המשנה" ו"פאת השולחן" והחזו"א סוברים שגם לרבי לפי הירושלמי אוקמי אילנא מותר ונחלקו בנקודות אחרות).

הרמב"ם⁴⁰ הביא את דין זיהום ולא חילק בין תרי זהמומי. ה"לחם משנה"⁴¹, הפר"ח, "מרכבת המשנה", "פאת השולחן", והחזו"א הקשו מסוגיא ערוכה בבבלי שחלקה, ותרצו ע"פ הנ"ל שהרמב"ם הסביר בעקבות הסוגיא בירושלמי ופסק כרבי. ברם עדיין יש מקום לדון האם הרמב"ם הסביר שאליבא דרבי אין בכלל חילוק בין אוקמי ואברויי או שהחילוק מצומצם. לכאורה ישנן שתי ראיות מהרמב"ם שמחלק בין אוקמי לאברויי: א. "... והמקשקש בזיתים אם להברות את האילן – אסור, ואם לסתום את הפצימין – מותר"⁴².

ב. "המבקיע בזית ליטול עצים לא ירפה מקום הביקוע בעפר מפני שהיא עבודה, אבל מכסה באבנים או בקש"⁴³. (עיין בדיון בשיטת "פאת השולחן" שניתן לדחות את הראיה השניה ולומר שהדבר אינו מדין אוקמי).
 "פאת השולחן", "מרכבת המשנה", החזו"א וה"צפנת פענח" הבינו שעקרונית לדעת הרמב"ם ישנו חילוק בין אוקמי אילנא לאברויי אילנא אלא שזיהום שאני.

ובהסבר מחלוקת רבי ורבנן בזיהום נחלקו הדיעות לחמש שיטות:

א. שיטת "מרכבת המשנה"⁴⁴.

מחלוקת רבי ורבנן אינה כמו שהסברנו האם מתירים אוקמי, אלא האם זהו מוגדר כאוקמי, וז"ל: "וסובר רבי דה"ל אברויי אילנא", ומהמשך דברי "מרכבת המשנה" משמע שמחלוקת רבי ורבנן היא בדבר שהוא גם אוקמי וגם אברויי.

ב. שיטת "פאת השולחן"⁴⁵.

בעבודות הנעשות בגוף האילן אין חילוק בין אוקמי אילנא לאברויי אילנא, וכל החילוק

40. פ"א ה"ה.

41. פ"ח הלכות יו"ט ה"י.

42. פ"א ה"ז.

43. פ"א ה"ט.

44. פ"ח הלכות יו"ט.

45. כ' י"א.

נאמר רק על עבודות שלא נעשות בגוף האילן, ו"פאת השולחן" הסביר את הלכה י"ט הנ"ל בעקבות הר"ש והרא"ש, שהסבירו ע"פ הירושלמי חילוק בין מושיב שומר לעושה לה טינה וגדילה מחמתן.

ג. שיטת החזו"א⁴⁶.

"... ואפשר משום דגורנין משום זיהום דאברויא". (הגזירה מובנת היטב, אם החילוק בין "אוקמי" ל"אברויי", הוא בין מלאכה למלאכה, ולא בתוך מלאכה ספציפית).

ד. שיטת ה"צפנת פענח"⁴⁷.

"והנראה מדברי רבנו ז"ל דגבי נטיעות הוי אברויי - ואסור, וגבי אילנות הוי אוקמי - ושרי, ולכך נוקט כאן בהלכות שמיטה ויובל רק נטיעות".

ה. שיטה חדשה.

ניתן, לענ"ד, להסביר שבנטיעות ישנו דין מיוחד שלא הותר בו אוקמי, ועיין לקמן בדיון על השקיה, סברת החילוק בין נטיעה לאילן.

אולם, יש להעיר, שברמב"ם לא מצינו את דין "אוקמי", ככלל שעל פיו אפשר להתיר מלאכות שבדרך כלל נאסרות, אלא כהיתר למלאכות ספציפיות, שמעיקרן הוגדרו כמותרות. צ"ע האם לרמב"ם ישנו גם כלל שכל מלאכה שנאסרה תותר בתנאים של "אוקמי". ברם, העדר הכלל מן הרמב"ם אינו ראייה מפני, שזרכו של הרמב"ם להביא את ההלכות מן הבבלי ומן הירושלמי, ואולי מן ההלכות ניתן להסיק כלל.

3. אופיו של היתר אוקמי אילנא.

בשאלת גידרו של "אוקמי אילנא" מצינו שתי שיטות בראשונים.

- א. מלאכה שהיא לאוקמי אינה מוגדרת כלל כמלאכה (רש"י כ"י ופאה"ש ברמב"ם).
- ב. מלאכה שהיא לאוקמי מוגדרת כמלאכה אלא שבגלל פסידא התירו (רש"י הנדפס והרמב"ם בפשטותו). (ישנן כמה נ"מ, עיין בהמשך).

מקור המחלוקת נעוץ בהסבר מבנה הגמ' במו"ק⁴⁸, המורכב מחמישה שלבים: שלב א': קושיה על המשנה המתירה להשקות את בית השלחין במועד ובשביעית, כאשר ביחס למועד מבינה הגמ' את ההיתר כמבוסס על כך שהאיסור נובע מטרחא ובמקום פסידא התירו רבנן. ביחס לשביעית מתקשה הגמ' מפני שבין אם נאמר שהשקאה חייבת מדין זורע ובין אם מדין חורש בשביעית אסור מדאוריתא. נקודת ההנחה שבקושיה היא שלא ניתן להתיר איסור דאוריתא במקום הפסד.

46. סימן י"ז י"ט.

47. הלכות יו"ט פ"ח ה"י.

48. ב' ע"ב, ג' ע"א.

שלב ב': אביי מתרץ שמדובר בשביעית בזמן הזה, אליבא דרבי הסובר ששביעית מדרבנן בזמן הזה, וממילא זהה דין שביעית לדין מועד, וכדברי רש"י הנדפס שם: "ורבי הא דאמר שהוא מדרבנן ומילתא דפסידא שרו רבנן". יוצא איפוא לשיטת אביי היתר השקאה בנוי על דין פסידא. (יש להעיר שהמונח "פסידא" לא מופיע בגוף דברי אביי.)

שלב ג': רבא מתרץ ע"פ אותו עקרון שרק מלאכות מדרבנן ניתן להתיר בשביעית, אלא שבמקום לצמצם שכל דין שביעית דרבנן, רבא מצמצם את המלאכות האסורות בשביעית מדאורייתא, וז"ל: "רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא, דכתיב: 'ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שדך לא תזרע' וגו', מכדי זמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתיביהו רחמנא? למימרא דאהני תולדות מחייב אאחרינתא לא מחייב...".

שלב ד': בעקבות דברי רבא מקשים מהברייתא בתו"כ הדורשת מהפסוקים עוד מלאכות האסורות ולא רק שני אבות ושתי תולדות, ומתרצים שהברייתא מודה לעקרון שרק ארבע מלאכות אסורות מדאורייתא, אלא שהדרשה אסמכתא בעלמא. ובתוך הדרשה מבואר סוג מלאכות המותרות מפני שאינן עבודות שדה וכרם, ועיין לעיל בתחילת המאמר דיון בזה.

בכל השלבים עד כה ע"מ להתיר היה צורך בשני תנאים:

א. שרמת המלאכה תהיה מדרבנן ולא מדאורייתא.

ב. שתהיה סיבה של פסידא, חוץ מסוף הברייתא לגבי שדה וכרם שישנה קטגוריה שכלל לא נאסרה.

שלב ה': בעקבות הברייתא המתירה קשקוש בשביעית מקשה הגמ': "וקשקוש בשביעית מי שרי? והא כתיב 'והשביעית תשמטנה ונטשתה', 'תשמטנה' - מלקשקש 'ונטשתה' - מלסקל! אמר רב עוקבא בר חמא: תרי קשקושי הוו, חד אברויי אילנא וחד סתומי פילי. אברויי אילן - אסור, וסתומי פלי - שרי".

בשלב זה נחלקו הראשונים דלעיל, שיטת רש"י כ"י על מו"ק מזהה את ההגדרה של עבודות שאינן בשדה ובכרם לאוקמי אילנא, וז"ל: "... אבל קשקוש ועוגיות אינן עבודה לא בכרם ולא בשדה אינן משבחין אלא אוקמי אילנא בעלמא הוא וכו'...". וכן רש"י כ"י בהמשך הגמ' במו"ק⁴⁹: "... השקאה אינה עבודת קרקע בשביעית". כמו"כ רש"י בע"ז⁵⁰ מתיחס למושג "עבודת קרקע", וז"ל: "... מלאכה שהיא עבודת קרקע אסר רחמנא והני לאו מלאכת קרקע נינהו דאוקמי אילנא בעלמא הוא ואין משביחו לאילן אלא מעמידו בכמות שהוא". לדידה של שיטה זו רב עוקבא חזר בו משתי נקודות ההנחה וסובר שאוקמי מותר מצד עצמו גם ללא פסידא, ואולי גם במלאכות דאורייתא, מפני שאינו עבודה והיתר מזהה עם אי הדמיון לשדה וכרם - לעומת זאת שיטת רש"י הנדפס⁵¹ מזהה את דין אוקמי עם דין פסידא, וז"ל: "סתומי פילי" - שמסתם בקעים של אילן שרי דאית בה משום פסידא, וכך

49. מו"ק דף ר' עמ' ב'.

50. דף נ' ע"ב.

51. דף ג' ע"א.

לכאורה פשוטות שיטת הרמב"ם⁵²: "מפני מה התירו כל אלה? שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה ...". לדידה של שיטה זו, רב עוקבא עקבי לעקרון שמלאכות המותרות מותרות רק מפני פסידא.

הסבר שיטת הרמב"ם כשיטה המורכבת משתי השיטות הנ"ל. נלענ"ד שניתן להסביר בשיטת הרמב"ם שהיתר פסידא הוא היתר מצד הלאו וממילא לא שייך אלא במלאכות מדרבנן, מפני שמלאכות דאורייתא אינן מותרות מפני פסידא כפשטות הגמ' במו"ק, והיתר אוקמי כחוסר עבודה מצד העשה של שביתת הארץ. והדברים מסתברים, מפני שתוכן העשה הוא "שבת הארץ", וכאשר המצב הוא אוקמי העשה אינו קיים מפני שהארץ שובתת. בדרך זו ניתן להסביר את שיטת הרמב"ם בהיתר אוקמי אילנא ואת שיטת הרמב"ם במלאכת חורש.

בתורה נאמר⁵³: "ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבת בחריש ובקציר תשבות". במשנה בשביעית⁵⁴, נחלקו ר' עקיבא ור' ישמעאל האם הפסוק עוסק בשבת בראשית, כדברי ר' ישמעאל, או בדין תוספת שביעית, כדברי ר' עקיבא. הרמב"ם⁵⁵ פסק כדברי ר' ישמעאל, שתוספת שביעית נלמדת הלכה למשה מסיני, ברם בכל זאת מביא את הפסוק הנ"ל בתחילת הלכות שביעית⁵⁶, ואכמ"ל בתרוץ הענין ועיין בהערות⁵⁷, מ"מ יוצא לכאורה פשוט בשיטת הרמב"ם שחרישה בשביעית אסורה מדאורייתא. וכן הרמב"ם בסה"מ: "היא שציוונו לשבות מעבודת הארץ בשנה השביעית, והוא אומרו יתברך בחריש ובקציר תשבות". כמו"כ ניתן להביא ראיה מעצם דין תוספת שביעית האוסר חרישה ערב שביעית מהלכה למשה מסיני שלשים יום קודם ר"ה, ואם ערב שביעית חרישה אסורה ק"ו בשביעית עצמה, והרמב"ם⁵⁹ פסק את דין תוספת שביעית כהלכה למשה מסיני. מאידך הרמב"ם⁶⁰ פוסק: "אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה, ועל

52. פ"א ה"י.

53. שמות ל"ד כ"א.

54. פ"א מ"ד.

55. פ"ג ה"א.

56. פ"א ה"א.

57. הפתרונות המסתברים הינם שניים שהם אחד:

א. ר' אברהם בן הרמב"ם: "אמנם ההכרעה בדברי חכמים, כי הכתוב יורה על השביעית אינו ממה שנוכר בגמ' משקין בלבד אלא ממה שנוכר במכילתא כי שם נתבאר כי ר' יהודה ור' שמעון סוברים ג"כ כי הכתוב הזה נאמר על שביעית וכו'. ועל כן סמך ז"ל על סברת מי שפרש הכתוב הזה בשביעית".

ב. שיטת פאה"ש שהרמב"ם פסק כירושלמי הסובר שגם ר' ישמעאל בא להתיר קצירת העומר בשביעית, ועיין עוד במהר"י קורקוס.

58. מצוות עשה קל"ה.

59. פ"ג ה"א.

60. פ"א הלכה ב' ד'.

הקצירה או על הבצירה ואחד הכרם ואחד שאר האילנות. וזמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה. ולמה פרטן הכתוב? לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה אינו לוקה עליהן, אבל מכין אותו מכת מרדות. כיצד? החופר או החורש לצורך הקרקע או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ... מכין אותו מכת מרדות מדבריהם". לכאורה מובן מהרמב"ם שאיסור חרישה אינו אלא מדרבנן, הראיה החזקה ביותר היא מפ"א ה"י. אחרי שהרמב"ם מונה כמה מלאכות כמו השקיה ועשית עוגיות לגפנים וכדו' המותרות בשביעית, הרמב"ם מנמק: "ומפני מה התיירו כל אלה? שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה. והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו. שאין אסור מן התורה אלא שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שבארנו".

יוצאת, איפוא, סתירה מפורשת האם חרישה אסורה מדין תורה או מדין דרבנן. ועיין בדברי פאה"ש וערוה"ש ועוד אחרונים שיישבו בדרכים שונות את הרמב"ם.

"ערוך השלחן"⁶¹ מתרץ: "ויראה לי דאע"ג דמלקות ליכא רק באלו הד' מלאכות מ"מ איסור עשה יש בכל המלאכות, דהרי בקרא ד'ושבתה הארץ' נכללו כל המלאכות וזה שאמרו שם דקרא אסמכתא בעלמא זהו מה שריבה התו"כ ללאוין, ואין הכוונה שרק מדרבנן אסורים אלא שמדרבנן יש גם איסור לאו, וראיה לזה דהא שם במו"ק פליגי בחרישה בשביעית אם לוקה אם לאו וקי"ל דאינו לוקה דכן פסק הרמב"ם, משום דר' יוחנן בירושלמי ס"ל כן והא להדיא כתיב בחריש ובקציר תשבות ולר"ע אשביעית קאי, אלא וודאי דלא פליגי אלא לענין מלקות אבל עשה לכ"ע יש, ואף לר' ישמעאל מקרא ד'ושבתה הארץ' ה"נ בכל מלאכת קרקע, דכן משמע להדיא שם דשאר מלאכות וחרישה שוים הם, אבל ברמב"ם פ"א ה"י לא משמע כן, ע"ש".

מצינו לזה מקור בירושלמי בכלאים⁶² שנחלקו האמוראים בהסבר שיטת ר' יוחנן הסובר שאין מלקות על חרישה, וז"ל הירושלמי: "א"ר בא קרתיגיא: טעם דרבי יוחנן שש שנים תזרע שדך לא בשביעית? ושש שנים תזמור כרמך לא בשביעית? כל לא תעשה שהוא בא מכוח עשה – עשה הוא ועובר בעשה. ר' ירמיה אמר: עובר בעשה, ור' יוסי אמר: אפילו עשה אין בו". וכמו"כ מצינו ברמב"ן בפרושו לתורה⁶³: "... וכן 'שבת שבתון יהיה לארץ' שבת של מנוחה שלא יחרוש ולא יעבוד אותה כלל...".

לכאורה באמת בתחילה הרמב"ם אינו אומר ששאר מלאכות אסורות מדרבנן וכל דיון הרמב"ם הוא לגבי המלקות, וגם בהלכה ב' כאשר הרמב"ם מדבר על ארבעת המלאכות אינו אומר: אינו אסור מן התורה אלא אלו המלאכות, אלא "אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה וכו'..." ומסתברים דברי ערוה"ש, וכמו"כ נמצא בחזו"א⁶⁴ לגבי חרישה.

61. סימן י"ט סעיף ג'.

62. ריש פרק ח'.

63. ויקרא כ"ג כ"ד.

64. סימן י"ז ס"א.

אלא דעדיין קשה מה ש"ערוך השלחן" עצמו הקשה, שבהלכה י' הרמב"ם כותב דברים ברורים מאוד "שאינן אסור מן התורה אלא...".
 ויותר מזה קשה מדוע הרמב"ם ממתין עד ה"י להשמיע לנו דין כל כך יסודי, והרי מקומו היה לפני פרוט כל המלאכות האסורות מדרבנן!
 ברם לפי דרכנו לעיל בשיטת הרמב"ם באוקמי אילנא, שמצד העשה יסוד הפטור הוא חוסר עבודה מפני שכאשר הארץ נשארת במצבה זהו קיום של שבת הארץ, ממילא אין צורך בנימוק מדוע ישנן מלאכות המותרות בשביעית מצד אוקמי אילנא שהרי העשה לא קיים. רק מצד הלאו יש צורך בנימוק של פסידא מפני שהלאו ביסודו אקרקפתא דגברא כאיסורי מלאכה בשבת, וממילא הלכה י' מנמקת את ההיתר מצד הלאוין, ובלאוין מובן צימצום הרמב"ם: "אין אסור מן התורה אלא שני אבות...", כנלע"ד, ועדיין צ"ע⁶⁵.
 יש להוסיף שברמב"ם סוף פ"א ישנה קטגוריה נוספת המופקעת משם מלאכה בגלל אופי הפעולה, עיין בדיון בשיטת "פאת השולחן" לגבי אוקמי אילנא בגוף האילן הסבר הקטגוריה הנוספת.

4. הגדרת אוקמי אילנא ואברויי אילנא.

- א. אם דוקא שלא ימות או גם שלא יתקלקל.
- ב. מלאכה שיש בה גם אוקמי וגם אברויי.
- ג. האם מפני נזק שבכללות הטבע כצינה וחמה ישנו דין "אוקמי".
- ד. האם הותר גם מניעת נזק או רק נזק שכבר נוצר.

א. אם דוקא שלא ימות או גם שלא יתקלקל.

לכאורה נראה שהדבר תלוי בשאלת יסוד הפטור. אם אוקמי אילנא כלל אינה מלאכה אין נ"מ אם מדובר שלא ימות או שלא יתקלקל, סוף סוף כל זמן דליכא אברויי אינה מלאכה, ואם יסוד ההיתר בנוי על פסידא יש מקום לדון מה רמת הפסידא אותה התירו. (לכאורה קשה מרש"י הסובר שאוקמי אינה מלאכה, ובע"ז⁶⁶ כתב: "אבל סכין שמן לגיזום כדי שלא

65. לאור הנ"ל ניתן להבין את שיטת הרמב"ם לגבי נטיעה. הרמב"ם פוסק בפרק א' ה"ה: "אין נוטעין בשביעית אפילו אילן סרק... ואם עשה אחת מאלה בשביעית מכין אותו מכת מרדות". דבריו אלה לכאורה תמוהים מאוד. ראשית לא מסתבר שזומר חייב ואילו נוטע מותר מדין תורה. ועוד קשה מן הגמ' בגיטין נ"ג ע"ב האומרת במפורש שנטיעה אסורה בין כשבת ובין בשביעית מן התורה. החזו"א (י"ז, ס"כ וכ"ד) מנסה לתרץ: "ואפשר דהוי בכלל אין מזהירין מן הדין ולפיכך אין לוקין על הנטיעה", ברם לפי הנ"ל נטיעה אסורה מדין העשה. (כמו"כ קשים טובא דברי הר"ש בפ"ב מ"ו שלדעת ר"ת נטיעה אסורה רק מדרבנן, בעקבותיו הלכו חלק מן האחרונים בהסבר שיטת ר"ת, ועיין היטב בתוס' בראש השנה דף ט' ע"ב שנטיעה אסורה מדרבנן רק בתוספת ולא בשביעית עצמה, ולא כדעת הר"ש והאחרונים שהלכו אחריו, ודברי הר"ש צ"ע).

66. דף נ' ע"ב.

ימות האילן, אלא שבהמשך רש"י משמע שאין צורך במיתה, וז"ל: "... ואין משביחו לאילן אלא מעמידו בכמות שהוא". הרב טיקוצ'ניסקי מסביר את רש"י: "ובכלל קלקול נקרא גם מיתה על דרך שאמר⁶⁷ בכלים "שבירתן זוהי מיתתן". עיין בשו"ת מהרי"ל דיסקין⁶⁸ שדייק מרש"י ע"ז דווקא שלא ימות ומרש"י הנדפס על מו"ק להיפך, ברם מסתבר כהסבר הרב טיקוצ'ניסקי לעיל והחזו"א המובא לקמן. ברם צריך לברר מה רמת הפסידא. מלשון הרמב"ם⁶⁹ משמע דוקא מיתה: "שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה".

ברם גם ברמב"ם החזו"א⁷⁰ צימצם את הגדרת הפסידא, וז"ל: "ונראה דהא דכ' רבנו יותעשה הארץ מלחה וימות כל עץ אין הכונה דתיבש העץ ולא תעשה פרי לעולם אלא ימות בשנה זו ולא יבשיל פרותיו, ומצינו איוב י"ד 'ובעפר ימות גזעו. מריח מים יפרח' וגו'..." ע"ש.

מהמב"ט⁷¹ משמע מפורש שגם הפסד שלא יתקלקל מותר, וז"ל: "... ולענין השקאת ירקות ועשבים כמו חבצלת השרון ודומיהם, הא תנן ריש מו"ק משקין את בית השלחין במועד ובשביעית, וכיון דתני להו בהדי הדדי משמע דכל מה שמותר להשקות במועד מותר להשקות בשביעית וכל הני מותר להשקות בחו"ה דאיכא בהו פסידא וכן בשביעית, ולא שני לן בין פסידא רבה לפסידא זוטא דכל מה שיפסד אם לא ישקנו הוי פסידא, דהא לא חלקו בין פסידת ירקות דהוי דבר מועט לפסידת אילנות דהוי הפסד מרובה, דכיון דיפסד בכל אם לא ישקנו לא מפלגינן ביניהו, והתר זה לכו"ע אפילו למאן דסבר דשביעית בזמן הזה דאוריתא..." אולם אין להביא מהמב"ט ראייה אלא למלאכות כמו השקאה שהותרו במפורש ובלשון הרמב"ם לא גזרו, וצ"ע מה הדין במלאכות שנאסרו מדרבנן ולא נאמר בהן היתר מפורש ובמצב מסוים קיים דין אוקמי מפני הפסד.

כמו"כ ראית המב"ט מירקות דהוי פסידא זוטא נופלת לשיטת הרב ברש"י הנדפס וברמב"ם שירקות לא הותרו כלל אלא מחמת פסידא של הקרקע, אלא שנראה שהמב"ט חולק על הבנת הרב ברמב"ם וברש"י הנדפס. (עיין בדיון על השקאה בשביעית ובדיון על אוקמי אילנא בפרות).

לגבי מלאכות האסורות מדרבנן מובא במדריך שמיטה לחקלאי⁷² שיטתו של הגר"ש ישראלי שליט"א להלכה: "על כן במלאכות הנצרכות לגידולי העץ ובלעדיהן יגרם נזק לאילן כך שהחזקתו בשנים הבאות לא תהיה כדאית אין לך הפסד גדול מזה ומותר, וכן הורה הגר"ש ישראלי שליט"א שהגדרת כדאיות כאן תהיה על פי התנאים שבהם יהיה מותר על פי ההלכה לעקור את המטע", שיטתו צריכה בירור:
א. מנין שהגדרת פסידא לפי התנאים בהם מותר לעקור את המטע.

67. ב"ק דף נ' ע"א.

68. סימן כ"ז אות ד'. ועיין ב"תורת הארץ" פ"ב ס"ק י"ט שזן בדברי מהרי"ל דיסקין ובדברי המב"ט המובא בהמשך, ומסיק להקל אפילו כדי למנוע קלקול ולא רק היזק מוחלט.

69. פ"א ה"י.

70. כ"א י"ד.

71. ח"ב סימן ס"ד. בחזור י"א של הרבנות הראשית לישראל, המחלקה להלכות התלויות בארץ ובחקלאות משנת תשי"ט (מודפס בספר "בצאת השנה") מובאים דברי המב"ט בהערה 3 (שם) להלכה.

ב. אפילו לרמב"ם, שהגדיר בצורה קיצונית "שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה", כלומר שבעקבות הסיבה המלאכות הנ"ל לא נאסרו (כלשון הרמב"ם "לא גזרו"). נראה לחלק בין מלאכות שלא גזרו לבין מלאכות שמעיקר הדין נאסרו ובתנאים מסוימים מותרים מפאת פסידא, וניתן לומר שצריך רמה גדולה יותר של פסידא במלאכות שמעיקר הדין נאסרו. ברם עדיין צ"ע ההגדרה הנ"ל. כמו כן ניתן לדחות את החילוק בין מלאכות שלא גזרו לבין מלאכות שעקרונית נאסרו, מפני שהרמב"ם בה"י כותב: "... והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם". (ועיין גם בדיון מה הם סוגי איסורי הדרבנן בהם נאמר היתר אוקמי וביחוד בחזו"א המובא שם⁷³).

ב. מלאכה שיש בה גם אוקמי וגם אברויי.

עיין לעיל בדיון אם אוקמי אילנא מוסכם על הכל, ש"מרכבת המשנה" הבין שנחלקו בזה רבי ורבנן בירושלמי בפרק ב' אם אוקמי אילנא שיש בו גם אברויי מותר אם לא, והרמב"ם פסק כרבי שאסור.

נראה שיש לתלות את השאלה מה הדין באוקמי שהוא גם אברויי בשאלת יסוד פטור אוקמי אילנא. אם אוקמי אינה מלאכה, אזי כאשר יש גם אברויי – המלאכה מוגדרת כמלאכה, ברם אם הפטור נובע מחמת פסידא וישנה רמה של פסידא המתירה, אין לנו לאסור אם יש גם אברויי דסוף כל סוף המתיר נמצא. רש"י בע"ז מגדיר אוקמי אילנא "מעמידו בכמות שהוא". ורש"י לשיטתו סובר שיסוד הפטור הוא אינה עבודה. כמו"כ ניתן להביא ראיה מרש"י בע"ז המסביר את כל המלאכות המובאות במשנה בשביעית⁷⁴ שמותרות עד ר"ה: "... ואע"פ שעבודת האילן אסור שלשים יום לפני ר"ה, הכא שרי שלא ימותו הנטיעות, דהנך שלשים יום מדרבנן הן והכא לא גזור". לכאורה אם מדובר שלא ימותו גם בשביעית מותר דהא לאוקמי אילנא מותר, אלא נראה לפרש שמדובר במשנה במקרים שיש באוקמי גם אברויי אילנא ומטעם אוקמי אין להתיר. ברם גם לדעת רש"י ניתן לומר שכל היסוד שאוקמי מותר רק במעמידו בכמות שהוא נאמר במלאכות דאורייתא, אבל מלאכות דרבנן שיש פסידא באי קיומן לא נאסרו כלל וכלל גם אם יהיה בזה גם אברויי.

מלשון הרב "בשבת הארץ"⁷⁵ משמע שאוקמי שיש בו גם אברויי מותר, וז"ל: "וכן אין עושים בתים לעשות צללים על הנטיעות להגן עליהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים. גם בזה נראה שאין האסור כ"א באופן שאין בזה הכרח לאוקמי אילנא כ"א לאברויי ולהוסיף שבח וכו'..." – יוצא במפורש שהאסור רק במקום שיש רק אברויי כמו"כ ניתן להביא ראיה מ"תפארת ישראל" על המשנה⁷⁶ שאוקמי שיש בו גם אברויי שרי (עיין להלן).

ברם החזו"א⁷⁷ מסביר שזו מחלוקת ת"ק ור"ש בפרק ב' מ"ב, והלכה כת"ק דאסור.

72. מובא במדריך שמיטה לחקלאי תשמ"ז עמ' 32 הערה 2.

73. ועיין עוד בחזו"א סימן כ"א ס"ק י"ז וס"ק י"ח, ובסימן ט"ז ס"ק י"ד.

74. פ"ב מ"ד.

75. פ"א ה"ה.

76. פ"ב מ"ד.

77. סימן י"ז ס"ק כ"ו.

לענ"ד הסבר החזו"א קשה מפני שאין בהורדת עלה יבש "שהו כמציל מפני הדלקה" – אברויי אילנא (ועיין שם בירושלמי).

ג. האם מפני נזק שבכללות הטבע כצינה וחמה ישנו דין "אוקמי".
ה"תפארת ישראל"⁷⁸ על המשנה: "מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן ועושין להם בתים" וכו' מפרש: "כורכו במטלית להגיננו מחמה וצנה וישביח. ואי"ל א"כ ה"ל אוקמי אילנא דשרי. י"ל כל שמעכב היזק שבכללות הטבע כצנה וחמה ורוח הו"ל כאברויי אילנא ודו"ק". בעקבות התפא"י הלכו הרידב"ז והרב טיקוצינסקי. הרידב"ז ב"בית רידב"ז" חולק על החידוש של בעל "פאת השולחן" שמלאכות הנעשות בגוף האילן אסורות גם לאוקמי (עיין להלן), ומסביר פשט בע"ז שם: "... ופריך אח"כ מזהום אוזיהום דומיא דמשנה וברייתא אהדדי, הרי דהמשנה לא מחשב לזיהום לאוקמי, משום דיצילו מן ההפסד שלפי חוק הבריאה כמו שכתב התפא"י ז"ל וכו'.... ודוקא שמצילו מן הפסד שבא על ידו כמו דלאחר שגיוס הוא את האילן להשביחו קודם שביעית וכו'... וכן מוכח מהגר"א ז"ל על ההיא דירושלמי פ"ד סוף ה"ד אין מרכיבין דקלים מפני שהיא עבודה, שלא תאמר הואיל וחזי רובא שרי, לפום כן צריך מימר אסור, ופי' הגר"א ז"ל דהו"א הואיל ורובן מורכבין הן אפ"ל לא ירכיב ויתקלקל ושרי, קמ"ל דאסור הרי מפורש דלא מקרי אוקמי אילנא בדבר שהוא מציל מן הטבע".

לענ"ד מהגר"א אין ראייה משתי סיבות:

א. אם נאמר שהגר"א פסק שמלאכה שיש בה גם אוקמי וגם אברויי אסור, דברי הגר"א ברורים ללא חידוש התפא"י.

ב. בהרכבת אילנות יש דמיון גמור לזריעה, וניתן לומר שלא נאמר בו חילוק בין אוקמי לאברויי.

ברם הרידב"ז הרחיק לכת יותר מהתפא"י והקשה: "ולפי הר"מ ור"ב שמושכין האילן להרחיק ע"י ריחו את התולעים ק"ל הרי זיהום כי הך אוקמי אילנא הוא ואפילו בשביעית שרי בע"ז דף נ' ע"ב", יוצא, לפי הבנת הרידב"ז, שזיהום אסור לפי עקרון התפא"י.
בעל ה"משמרת לבית" שת עינו להרחבת הרידב"ז, וכתב: "והתפא"י לא כתב דמקרי אברויי אילנא רק בכה"ג שמציל מהזיק כללות הטבע כמו צינה חמה ורוח עי"ש ולא בהצלה מהרפתקאי בפרטות הטבע כמו מאכילת עוף וכדומה וכו'". כמו"כ הקשה בעל "משמרת לבית" מהא דסוקרין אותו בסיקרא אע"ג שהוא הצלה מחוק הטבע שלא ישיר פרותיו ומ"מ מותר משום הך טעמא דהוא לאוקמי אילנא וכדאמר בירושלמי. וע"ז תירץ הרידב"ז: "דהתם הוא ענין סגולה ולא טבעית".

ד. האם הותר גם מניעת נזק או רק נזק שכבר נוצר.
בהבנה פשוטה, לפי שתי הדרכים שהוזכרו לעיל, יש להתיר מניעת נזק. לדרך שאוקמי מותר מפני שאינו מוגדר כמלאכה, הסברה שבהלכות שביעית הדין הוא "שבת הארץ", ואם כן המדד למלאכה היא תוצאותיה וברור שמותר. וכן לשיטה השניה שמותר בגלל פסידא, נראה לי נגד הסברה שמותר רק כאשר הנזק קיים, דממ"נ לגבי הנזק שנוצר כבר אין מה

להתיר מפני שהוא בגדר "מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות", אמנם ניתן לומר שמדובר בנזקים כאלה שניתנו לתיקון. (ניתן אולי להרחיק לכת ולומר שלמ"ד אוקמי מותר בגלל שאינו מלאכה מותר דוקא כאשר הנזק לא נוצר ומונעים אותו, ברם אחרי שנוצר אולי יש מקום לומר שבאופן יחסי למצבו הנתון יש במלאכה אברויי, והדברים צ"ע).

ברם ה"אהל משה"⁷⁹ סובר בשיטת הרמב"ם שאוקמי בנזק שלא התחיל – אסור (דיונו בעקבות דחיתו את דעת "פאת השולחן" המובאת בהמשך שאוקמי אילנא בגוף האילן אסור), וז"ל: "ולכן נלפענ"ד ליישב דברי הר"מ בפשיטות דס"ל כמסקנת הגמרא בע"ז ולאוקמי אילנא מותר גם בשביעית גם בעבודה בעצם האילן, רק הרמב"ם ס"ל דלאוקמי אילנא היה כשהקלוקל הוא נעשה בעצם האילן כמו אילן שנסדק שאם לא יקשרו יבקע לגמרי ויפסד האילן ע"י הסדק שנתהווה בו, או שנקלף האילן ואם לא ידביקו ימות האילן, זהו נקרא לאוקמא אילנא דמותר גם בשביעית, אבל היכא דבעצם האילן אין קלוקל ולא יופסד האילן בעצמו, רק הוא עושה איזה פעולה באילן שלא יהיה נגרם לו איזה הפסד מבחוץ כמו שכורכין האילן שלא יזיק לו החום והצינה והרוח ויגדל היטב זהו נקרא אברויי אילנא שאסור בשביעית – ולכן כורכין האילן בבלויי סחבות רק עד ר"ה ולא בשביעית שזהו "אברויי אילנא" כמו שכתב ע"ז בעל תפארת ישראל בטעמא שאין כורכין האילן בשביעית שזהו אברויי אילנא – וכן נמי אם עושה איזה פעולה שלא יזיק לו התולעים או העופות שלא יאכלו אותו כשהוא רך, שהזכיר הרמז"ל שאין הקלוקל נעשה בעצם האילן רק שומרו שלא יזיקו אותו מבחוץ ויגדל היטב זהו ג"כ נקרא אברויי אילנא ואסור בשביעית, ולכן שפיר פסק הרמב"ם דאין לסוך האילן בדבר שיש לו זוהמא בשביעית כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך שזהו אברויי אילנא, לכן הוא מפרש הסוגיא בע"ז דפריך הגמרא מברייתא דקתני "מתליעין ומזהמין בשביעית" ובמתניתין תנן דמזהמין הנטיעות רק עד ר"ה ולא בשביעית, ומתריך הגמ' דתרי זהמומי הוה, הברייתא מיירי בזיהום כזה שהוא אוקמי אילנא שנקלף האילן וימות אם לא ידביקו זבל על המקום שנקלף כמו שפירש רש"י שם על מזהמין בשביעית – ולכן מותר גם בשביעית, ומתניתין מיירי בזיהום שהוא אברויי אילנא היינו שסכין אותו בזוהמה שיש לו ריח רע כדי שיברחו התולעין או שלא יאכל העוף כשהוא רך – כמו שפירש הר"מ המשנה דמזהמין הנטיעות עד ר"ה – שזהו נקרא אברויי אילנא ואסור בשביעית כמו שבארתי מקודם שזהו אברויי אילנא, זהו פירוש הגמרא לפי הרמב"ם וכן פסק להלכה כמו התירוף של הגמרא דידן בע"ז, דבשביעית אסור לסוך שזהו אברויי אילנא ובערב שביעית מותר לזהם...".

לענ"ד דבריו אינם הכרחיים כדלעיל, ולגבי ענין הזיהום – עיין בהמשך בדיון על הדברת מזיקים.

5. אוקמי אילנא במלאכות דאוריתא.

נראה שהשאלה הנ"ל תלויה בשאלת יסוד היתר אוקמי אילנא, דאם אוקמי אילנא מותר רק במקום פסידא מפני שלא גזרו חכמים, אזי אין שום הוא אמינא להתיר במלאכות

דאורייתא (עיין בהמשך הבנת הרב ברמב"ם), ברם אם מלאכה שהיא לאוקמי אינה מוגדרת כמלאכה יש מקום לדון האם גם במלאכות דאורייתא אם לאו (ובאמת רש"י בע"ז לשיטתו מעמיד את הסוגיא גם במלאכות דאורייתא עיין להלן). נראה שצריך לדון האם הלאוין מוגדרים על פי העשה של "שבת הארץ", וב"לאוקמי" – "שבת הארץ" לא נפגעת, או שהלאוין מוגדרים כאיסורים בגברא בדמיון להלכות שבת, וגידרם שונה מהעשה (אי"ה אקדיש שיעור שיעסוק ביחס בין הלאוין והעשין).

את הדיון נפצל לשנים:

- א. לדעת אב"י הסובר בגמרא במו"ק⁸⁰ שתולדות אסורות מדאורייתא.
- ב. לדעת רבא החולק על אב"י וסובר שתולדות אסורות רק מדרבנן, הדיון מתמקד רק במלאכת זמירה, מפני שבזריעה קצירה ובצירה אין מבחינה מציאותית בשום מקרה אוקמי אילנא (ואף לגבי חרישה אם נאמר שחרישה דאורייתא ועיין לעיל לגבי חרישה).

א. דעת אב"י:

הגרשז"א⁸¹ מביא ראיה מדברי אב"י בגמרא במו"ק⁸² המעמיד את היתר השקאת בית השלחין אליבא דרבי דשביעית בזמן הזה מדרבנן. משמע דאלו שביעית היתה דאורייתא לא היינו מתירים השקאת בית השלחין דאין דין לאוקמי במישור דאורייתא. הגרשז"א דוחה את ראייתו משתי סיבות:

1. "גם אפשר דהשקאה וחרישה דנטיעות הם גם משביחים ואית בהו נמי משום אברויי" (עיין לעיל דיון בנ"ל).
2. "גם יש מקום לומר שהשקאה וחרישה שרגילים תמיד לעשותן חשיבי שפיר עבודת שדה וכרם ושפיר אסורי מדאורייתא, משא"כ עבודה שעושין רק בדרך מקרה אפשר דרק לאברויי חשיב להיקרא בשם עבודה ולא לאוקמי וכמו שנראה מרש"י שם ובמסכת ע"ז".
3. נלענ"ד לדחות את ראייתו מפני שבהו"א לא דיברו כלל על אוקמי ואברויי דא"כ מה הקשו בדה"ג ע"א מקשקוש – ברם הדחיה רק לשיטת רש"י כ"י שאוקמי לא בנוי על פסידא ולא לשיטת רש"י הנדפס (עיין לעיל). ברם, לרש"י הנדפס שבנה את ההיתר על בסיס פסידא פשיטא שלא הותרו מלאכות דאורייתא.

ב. דעת רבא:

לדעת רבא, הסובר שתולדות אסורות מדרבנן, נלענ"ד להוכיח מפשטות הגמרא שהזכרה לעיל שהחילוק בין אוקמי לאברויי נאמר רק בחלק ממישור הדרבנן, דאם אוקמי אילנא מותר גם במישור דאורייתא לא ברור כלל מה הלימוד של התו"כ מ'זריעה וזמירה בכלל היו ויצאו' (עיין לעיל), הרי גם במלאכות דאורייתא אוקמי אילנא מותר. ברם, עיין לעיל בפרק העוסק בתחומים בהם נאמר היתר "אוקמי" דחיה לראיה זו.

כמו"כ כתב הרב בספרו "שבת הארץ"⁸³: "ואם עשה פעולה זו כדרך הזמירה בלא שינוי

80. דף ב' ע"ב.

81. "מעדני ארץ" עמוד קס"א ח' בליקוטים מ"כרם ציון", ובהלכות שביעית כרם ציון פ"ד ס"ק ו'.

82. דף ג' ע"ב.

83. פ"א ה"ה.

יש לאסור אפילו אם הוא לצורך העמדת האילן על מצבו, שלא מצינו היתר לאוקמי אילנא כ"א בתולדות שהן אסורות רק מדרבנן אבל עצם הזמירה שהיא אסורה מן התורה יש לומר שאפילו לאוקמי אילנא ג"כ אסור וכו".

ובהמשך⁸⁴ ממשיך הרב ומבאר: "י"א (הרמב"ם) שכל החילוק בין אוקמי אילנא לאברויי אילנא אינו כ"א במלאכות שהן דרבנן שכשהוא לאוקמי הוי הפסד ולא גזרו רבנן וכו".

הרב⁸⁵ והרב טיקוצ'ינסקי⁸⁶ למדו בשיטת הר"ח ששייך אוקמי גם במלאכות דאורייתא. וז"ל הר"ח: "גיזום שהוא חיתוך הזמורות להחליף אחרים תחתיהם – להברות האילן ולהפריחו הוא ואסור", יוצא מדברי הר"ח שזמירה לאוקמי אילנא מותרת. מסקנה זו בנויה על הנחה שהר"ח עוסק בזמירה דאורייתא.

לענ"ד יש לפקפק במסקנתם משתי סיבות:

1. צריך לדון מהי הגדרת זמירה האסורה מדאורייתא מצד תאור הפעולה, ואכמ"ל.
2. לדעת רגמ"ה⁸⁷, הרא"ש⁸⁸, רש"י⁸⁹ ועוד ראשונים זימור דאורייתא נאמר רק על גפן ולא על שאר אילנות, ולא ברור מנין ההכרח שהר"ח דיבר על גפן. הגרשו"א⁹⁰ שם דוחה את ראיתם מהר"ח, ברם למסקנה פוסק כדעתם, וז"ל: "אבל מ"מ נראה כדבריהם משום דמסתבר שגם אביי, דסובר שגם תולדות אסירי מדאורייתא, ג"כ סובר הך כללא דלאוקמי שרי".

לענ"ד, אין לקבל את ראיתו מארבע סיבות:

1. מנין שאביי לא חזר בו למסקנה וסובר כרבא שאין מלאכות מדאורייתא; ברם מרש"י בע"ז משמע במפורש שאביי לא חזר בו.
2. אפילו אם נאמר שאביי נשאר בדעתו, אין הכרח שסובר אוקמי ואברויי, וביחוד שאפשר להבין בירושלמי פ"ב שרבי לא קיבל את סברת אוקמי ואברויי (עיין לעיל בדיון בירושלמי), ברם גם לגבי הנ"ל רש"י בע"ז כותב בפירוש שיש אוקמי.
3. גם לדעת אביי יכול להיות שיש סוג מלאכות שאינו כלול בתולדות ואסור רק מדרבנן, וביחוד שלפי פשט הגמרא גם לדעת רבא היתר אוקמי ואברויי לא נאמר על כל מלאכות דרבנן.
4. מנין שרבא מודה לאביי, אולי לדעת אביי אוקמי מותר גם בדאורייתא ולרבא שהלכה כמותו – רק בדרבנן, ואפילו לא בכל דרבנן, כפשטות הסוגיא (ע"ל). אולם מרש"י בע"ז ניתן להוכיח שאוקמי אילנא נאמר גם על מלאכות דאורייתא, וז"ל רש"י: "אבל סכין שמן לגיזום כדי שלא ימות האילן אם נגזם קודם לכן, מלאכה שהיא

84. פ"א ה"כ.

85. פ"א ה"כ בשבה"א.

86. ספר השמיטה עמוד כ"ב וב. וכן העיר הגר"מ אליהו שליט"א בחוברת "מדריך שמיטה לחקלאי

תשמ"ז" עמ' 20 הערה 10.

87. מ"ק.

88. פ"ב מ"ג.

89. דף ב' ע"ב.

90. סוף סימן ח' שם.

עבודת קרקע אפר רחמנא והני לאו מלאכת קרקע ניהו דאוקמי אילנא בעלמא הוא וכו' ורש"י לשיטתו.

אוקמי אילנא בחרישה.

לכאורה תלוי אם חרישה אסורה מדין תורה או מדרבנן (עיין לעיל). ברם גם אם נאמר שחרישה אסורה מדין תורה הוכחנו לעיל שאין לאו אלא עשה, ואם אמת דרכנו בשיטת הרמב"ם חרישה שמגמתה רק אוקמי אין בה עשה של שביתת הארץ. הרב⁹¹ דן בחרישה שנועדה רק לאוקמי ונוטה להיתר, וז"ל: "חרישה בשביעית במקום שברור הוא שאם לא יחרוש יהיה איבוד גמור לאילנות באופן שלא יהיה ע"ז תיקון, יש לומר שמותרת היא לדעת הרמב"ם, שכתב טעם היתר התולדות המנויות להיתר: מפני שאם לא יהיו נעשות תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, – והוא הדין גם בחרישה, אלא די"ל שהרמב"ם התנה שם הטעם, שהתולדות כולן, חוץ מהשתים המפורשות, – אינן כ"א מדרבנן, א"כ הדבר תלוי במחלוקת אם אסור חרישה הוא דאורייתא או רק דרבנן, וא"כ תהיה מותרת במקום שיש איבוד כל הנטיעות, כגון בשנים הראשונות אחר נטיעתן שע"פ תכונת הארץ ודרכי גידולי האילנות בזמננו יאבדו כולן אם לא יחרשו וכו'..." עיין בהמשך בדיון על אוקמי אילנא בתוספת שביעית צד של איסור.

6. מה הם סוגי איסורי הדרבנן בהם נאמר היתר אוקמי.

אם נאמר שהחילוק בין אוקמי לאברויי נאמר רק במישור הדרבנן, לעיל העלנו כמה אפשרויות ביחס לאלו מלאכות דרבנן נאמר הכלל, ברם נישאר לדון ביחס לעוד שתי קבוצות:

- א. מלאכות דאורייתא בזמן ששביעית דרבנן לפי רבי.
- ב. מלאכות דאורייתא הנעשות בשינוי.

א. לפי פשטות הסוגיא במו"ק יוצא לכאורה שלדעת אב"י משקין בית השלחין מפני שפוסקים ששביעית בזמן הזה דרבנן ורבי היא, יוצא איפוא שהתירו מלאכות שיש להם מקור מן התורה במקום פסידא. אלא דזה תלוי האם אוקמי אילנא זהה לדין פסידא אם לא וכדברינו לעיל.⁹²

ב. מלאכות דאורייתא הנעשות בשינוי לפי פשטות ה"תורת כהנים", בין לפי הסבר רש"י וסיעתו או הר"ן והנצי"ב, אין מקום לדון על היתר "אוקמי" במלאכות הנעשות בשינוי, מפני שכל ההיתר נאמר על מלאכות מסוימות שהמכנה המשותף אינו צורת הפעולה. ואפילו לשיטת הרמב"ם המנמק בה"י: "שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה

91. קונטרס אחרון אות י"ב.

92. הגרשו"א שם דוחה את הראיה הנ"ל, וז"ל: "ואף אם נאמר דאליבא דרבי שפיר מודה רבא לאב"י דשרי גם בעבודות שעיקרן מדאורייתא, מ"מ נראה דבמקום פסידא קיל טפי מסתם לאוקמי".

והואיל ואיסורי הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שבארנו". הרמב"ם לא דיבר אלא על כיוצא בהם ושינוי אינו כיוצא בהם. ברם הרב ב"שבת הארץ"⁹³ כותב: "... אבל כשתעשה באופן משונה מדרך הזמירה שאז בודאי אינה אסורה מה"ת, אז אם היא לאוקמי אילנא יש להתיר וכו'" והדברים צ"ע.

7. אוקמי אילנא בגוף האילן.

עיינ לעיל בדיון האם דין אוקמי מוסכם על הכל, בו מובאת שיטת "פאת השולחן"⁹⁴ שלדעת הרמב"ם אין דין אוקמי אילנא במלאכה הנעשית בגוף האילן, ע"פ סוגית הירושלמי, ברם ע"פ סוגית הבבלי בע"ז, לפי רש"י ולפי הר"ש⁹⁵, גם אוקמי בגוף האילן מותר, ומסיבה זאת הרב טוקצ'ינסקי חולק על בעל "פאת השולחן"⁹⁶. ב"בית רידב"ז" שם חולק על פאה"ש משום שלדעתו ההבנה הפשוטה שבזיהום יש אברויי.

"באהל משה"⁹⁷ מקשה על "פאת השולחן": "ותמהני על פרושו ברמב"ם דלאוקמי אילנא אסור בשביעית בעבודת האילן, הא משנה מפורשת פ"ד מ"ז 'אילן שנפשת קושרין אותו בשביעית לא שיעלה אלא שלא יוסיף'. הלא מפורש במשנה דלאוקמי אילנא שלא יוסיף ליבקע מותר לעשות עבודה בעצם האילן, וכן הביא זה הרמב"ם להלכה פ"א מה' שמיטה הכ"ב בסופה כלשון המשנה א"כ ס"ל להרמב"ם להדיא דלאוקמי אילנא מותר בשביעית גם בעצם האילן".

לענ"ד ניתן לתרץ את קושיתו ולישב את דעת "פאת השולחן" מפני שברמב"ם ישנן שתי קטגוריות, האחת היא מלאכות שהותרו מפני שמופקעות מהגדרת מלאכה מצד אופיין והם נמצאות לקראת סוף הפרק, והדברים מדויקים בצורה נפלאה בהלכה י"ט: "המבקע בזית ליטול עצים לא יחפה מקום הביקוע בעפר מפני שהיא עבודה, אבל מכסה באבנים או בקש", וכן בהכ"א: "אין קוצצין בתולת שיקמה בשביעית כדרך שקוצצין בשאר השנים מפני שקציצתה עבודת האילן", וממילא ניתן להבין גם את הלכה כ"ב: "אילן שנפשת קושרין אותו בשביעית לא שיעלה אלא שלא יוסיף" כהמשך של אותה קבוצה המופקעת מהגדרת מלאכות מצד אופיין.

ניתן להבין את דין "פאת השולחן" ברמב"ם לאור מחלוקת הראשונים ביסוד היתר אוקמי אילנא. אם נאמר שיסוד היתר אוקמי אילנא משום שאינה עבודה לכאורה גם אוקמי בגוף האילן אינה עבודה, ומובנת סוגיית הגמ' בע"ז ורש"י לשיטתו בהסבר הסוגיא, ברם אם נאמר שמותר בגלל פסידא יש מקום לדון שמלאכות מסוימות לא יותרו בגלל פסידא. ועיין עוד בהמשך הדיון על השקאת אילנות בשביעית, וב"שבת הארץ" פ"א ה"ה.

93. פ"א ה"ה.

94. סימן כ' ס"ק י"א.

95. פרק ב' ד'.

96. ספר השמיטה עמוד כ"ב הערה ב1.

97. מודפס בכרם ציון סימן י"ט.

8. אוקמי אילנא בפירות.

נראה שלדידם של רש"י כ"י וסיעתו, הסוברים שמלאכה לאוקמי אינה מלאכה, אין נ"מ אם אוקמי פירות או אוקמי אילן, ברם לדעת הסוברים שהיתר אוקמי בנוי על פסידא יש לכאורה מקום לדון האם אוקמי פירא מותר.

לאור זה מובנים היטב דברי הרב⁹⁸: "דלצורך פירות שביעית אין היתר עבודה אפילו לאוקמי, שכיון שהתורה הפקירה את הפירות אין סברא שתהיה העבודה מותרת כדי לאוקמי אותן ומכש"כ לפי טעמו של הרמב"ם בהלכה י', דעיקר ההיתר הוא משום שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, ובודאי שלא שייך זה בפירות שביעית עצמם שאין אנו אחראים לקיומם כלל ומ"מ מד' רש"י בפי' בסוגיא במו"ק ו' ע"ב ד"ה 'כדי' – [רש"י שם כותב: 'מרבציץ שדה לבן ערב שביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית אבל לא ישקה בשביעית כדי שיצאו בשביעית']".

ברם כל זה ברש"י הנדפס במו"ק על הדף ששיטתו שהיתר אוקמי בנוי על פסידא. אך לא כן לרש"י כ"י החולק על יסוד הפטור של אוקמי לשיטתו גם בדף ו' ומתיר להשקות כדי שיצאו בשביעית, וז"ל: "כדי שיצאו ירקות ואוכלן בשביעית עד זמן הביעור השקאה אינה עבודה קרקע בשביעית"⁹⁹.

בסוף תשובה ע"ט כותב הרב: "...אבל נ"ל שלדעת רש"י והרמב"ם העיקר הוא כמש"כ לחומרא". ברם הרב לא ראה את רש"י כ"י שיצא רק בשנת תשכ"א, החולק בפירוש על רש"י הנדפס. במקום אחר¹⁰⁰ מרחיב הרב את הגדרתו בצמצום ההיתר רק לאוקמי אילנא, וז"ל: "לדעתי כל השקאת ירקות וזרעים יש להתיר דוקא כשהיא לצורך הקרקע שאם לא ישקה תעשה מלחה ותהיה גרועה גם לשנה הבאה, או שיש צורך להוצאת ירקות למוצ"ש, אבל בשביל הירקות של שביעית לא מצינו היתר, וכן נראה בדשאים ושושנים שיש להשקות דוקא אם הם מתקיימים גם בשנה שאחר שביעית או שיצאו וגמרו כבר ער"ש אך לא למה שיוצא בשביעית דרחמנא אפקרינהו ול"ש להתיר עבודה בשביל הפסדים וכ"מ במו"ק ו' ע"ב רש"י ד"ה 'כדי'".

יש להעיר שהריל"ד¹⁰¹ אימץ את תפיסת הרמב"ם שההיתר רק במקום פסידא, ובכל זאת חולק על הרב, וז"ל: "דכיון דכתיב קרא: 'ואכלו אביוני עמך' א"כ חשיבי הנך פירות דשייכי לכלל ישראל ולכן אף הצלת הפסד פירות שרי". הרב טוקצינסקי חולק על הרב ומביא כמה ראיות שמותר לאוקמי בפירות¹⁰²:

98. שבת הארץ פ"א ה"ה ובשור"ת "משפט כהן" סימן ע"ט.

99. המגיה על רש"י כ"י שם כותב: "מזה נראה שגירסת רש"י היא כג' כ"מ מרבציץ שדה לבן בשביעית".

100. הערה בספר השמיטה של הרב טוקצינסקי עמוד כ"ה.

101. קונ"א סימן רנ"ט.

102. את הרמב"ם בה"י מסביר הרב טוקצינסקי (שם הערה 6 עמוד כ"ה): "והא דאמר 'מפני מה התירו כל אלה? שלא תעשה הארץ מלחה', זהו טעם על מה שהתירו להרביץ גם את השדה כדאמרו מרבציץ

- א. "בע"ז נ' אמרו בטעם אין סכין הפגין בשביעית שהוא לפיטומי פירא, מוכח שאם לאוקמי פירא שרי" עכ"ל הרב טוקצ'נסקי. לענ"ד אין ראייה מפני שהרמב"ם פסק כדעת הירושלמי שאין תרי זהמומי וכל זיהום אסור, ולא הוצרך לתרוץ הבבלי שרק לפטומי פירא אסור, ובאמת ברמב"ם¹⁰³ לא מובא שרק סיכא לפטומי אסורא.
- ב. "וכן ראייה מתוספתא פ"א ט' תאינה שנתקלפה אין טחין אותה בטיט ושם (ה"י) סוקרין את האילן בסיקרא וכו' שלא ישיר את הפירות". הרב בשו"ת "משפט כהן"¹⁰⁴ דוחה את הראייה מסיקרא, וז"ל: "צ"ל או דמיירי באילן שיש עליו פירות שנגמר גידולם מערב שביעית, שאין קדושת שביעית נוהגת בהם, ושפיר דמי להצילם מהפסד... או שעיקר הכוונה הוא לשנות לטובה את טבע האילן בכללו וממילא לא ישיר פירותיו ג"כ בשאר שנות השבוע".
- גלענ"ד שניתן להוסיף ולתרץ שסיקרא בגלל אופיה אינה מלאכה חקלאית אלא מעין סימן לבקשת רחמים, כלשון הגמ':¹⁰⁵ "אלא סורקו בסיקרא מאי רפואה קעביד? כי היכי דליחזייה אינשי וליבעו עליה רחמי, כדתניא: 'וטמא טמא יקרא' - צריך להודיע צערו לרבים ורבים יבקשו עליו רחמים", והיא מותרת גם בשביעית לצורך הפרז.
- ג. גם משנה מפורשת (סופ"ב) היא 'ממרסין באורו אך לא זומרין העלה שלה' (וכ"ה ברמב"ם פ"א הט"ו). ולא עוד אלא שבירושלמי (שם פ"ב ב') פריך מר"ש על ר"ש שכאן מתיר ליטול עלה מאשכול וכאן אסור לחתוך העלין מן האורז, ומשני הסרת עלה מאשכול היא כהצלה מדלקה והיינו לאוקמי משא"כ חתוך עלין מאורז לאברויי הוא, הרי שאף בפירות יש חילוק בין לאברויי ובין לאוקמי וכ"ה בר"ש שם מ"ב".
- לכאורה מהמשנה אין ראייה מפני שאין ראייה שמירוס נועד לאוקמי הפרי אלא לאוקמי הצמת, ברם הרב מצמצם וסובר שאין אוקמי כלל בירקות, (עיי' לעיל).
- באמת הרב לשיטתו ב"שבת הארץ"¹⁰⁶ מסביר: "ומותר למרס באורז בשביעית אבל לא יכסת, פירוש - שמותר להשקות שדה אורז השקאה יפה ולערב את המים בעפר. ונראין הדברים ששדה אורז צריכה היא השקאה כזאת, שאם לא יעשה כן ימותו הזרעים לגמרי. ונראה לי דמיירי שממרס את השדה של אורז בשביעית סמוך ליציאתה כדי שיצמח האורז במוצאי שביעית, שמותר להשקות שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית, ובאורז צריכה השדה מרוס, שהיא השקאה יותר מרובה בעירוב יפה עם העפר, גם שזה מותר לצורך מוצאי שביעית, אבל למרס לצורך שיצא האורז בשביעית נראה שאסור שהרי אסור להשקות שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית".
- לענ"ד הסבר הרב צ"ע מפני שהמשנה בסופ"ב "ממרסין את האורז בשביעית" לא

בשדה לבן וכו' ולעשות עוגיות וכו' ולהמשיך מים מאילן לאילן - שע"ז הוצרכו לומר שלא תעשה הארץ מלחה ותתקלקל גם למוצ"ש" (ראה לשון הרמב"ם פ"א ח' - י') עכ"ל הרב טוקצ'נסקי, ולענ"ד לא נראה מפני שהרמב"ם בה"י מנמק "מפני מה התירו כל אלה" וברור שהנימוק על כל המלאכות המותרות ולא כדברי הרב טוקצ'נסקי. הראיות נמצאות בהערה ז' עמוד כ"ד.

103. פ"א ה"ה ופ"ג ה"ט.

104. תשובה ע"ט.

105. שבת ס"ז ע"א.

106. פ"א הט"ו.

צמצמה כהסברו של הרב רק לצורך מוצאי שביעית, ודחוק מאוד להעמיד באורזו שגדל מאיליו בשביעית, מפני שאורז הוא גדולי קיץ¹⁰⁷.

החזו"א¹⁰⁸ תרץ את המשנה לגבי אורז בדרך שונה, וז"ל [בתוך דיונו בדין אוקמי פירות]: "ויש לתמוה במה שכתב הר"מ פ"א ה"י שהתירו כל אלה כדי שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, ולמה לא כתב משום שלא יפסדו הפרות כמו במועד, ויש נפקותא טובא אי מתירין גם משום הפסד פירות או דוקא משום הפסד הארץ והאילנות. ואפשר דעת הר"מ דלעולם לא התירו משום פירות שאין להשתדל בגידול פירות בשנה שביעית והא דהתירו בית השלחין והרבצה היינו שלא תפסד הארץ והאילנות והא דממסין את האורז נמי שהאורז שלא ישקנו הוא מוצץ לשד הארץ ונפסדת, ולפ"ז הא דתניא מרביצין כדי שיצאו כמו"ש היינו שתהא הארץ ראויה להוציא ולא תתקלקל, וכן הא דאמר משקין בע"ש כדי שיצאו ירקות בשביעית כל שלא תפסד הארץ מלהוציא, תדע להר"מ הירקות הנכנסות משישית לשביעית אסורין משום ספיחין" וכו' ע"ש. ברם החזו"א עצמו להלכה חוזר בו ומתיר אוקמי פירות.

ולגבי קושית הרב טוקצנסקי ממסיר עלה מן האשכול המותר מפני שהוא כמציל מפני הדלקה, בדעת הירושלמי ניתן לחלק בין היזק כדלקה (שלא הכרחי שיבוא) להזקים אחרים. (כמו"כ יש לדון בדעת ת"ק מדוע חולק על ר"ש הרי לאוקמי אילנא מותר ואילו מחלוקתם לגבי אוקמי אילנא בפירות, ועיין עוד בחזו"א סימן י"ז ס"ק כ"ו ובהגהות הגר"א שם).

ד. "והרמב"ם בפירוש המשניות פי' מעשנין להבריא התולעים אוכלי הפירות ובמזהמין פי' להבריא התולעים אוכלי האילן משום שאחת היא בנוגע לאילן ובנוגע לפירות, וכמ"ש בתוס' אנשי שם' שם מ"ד " עכ"ל הרב טיקוצנסקי. אך יש לעיין בפה"מ בתרגומו של הרב קאפח שם הוא מתרגם: "ומעשנין לעשן תחתיהן באיזה עישון כדי שימותו התולעים האוכלין את האילן והנתלים בו...", וממילא ראית הרב טוקצ'נסקי נופלת, ועיין עוד בספר השמיטה¹⁰⁹.

האבקה בתמרים:

את מלאכת האבקה בשביעית לא מצינו בבירור, אבל מצינו בירושלמי¹¹⁰: "אין מרכיבין דקלים מפני שהיא עבודה". ובדומה, מצינו את עצם המלאכה במסכת פסחים¹¹¹ לגבי דין מלאכה בערב פסח, וז"ל המשנה: "ששה דברים עשו אנשי יריחו, על שלושה מיחו בידם ועל שלשה לא מיחו בידם. ואלו הן שלא מיחו בידם: מרכיבין דקלים כל היום (רש"י: של "ד)...".

חלק מן הראשונים מזהים את הרכבת הדקלים עם האבקה בתמרים. בגמרא בפסחים נחלקו האמוראים מהי פעולת הרכבת הדקלים, ורב אחא בריה דרבא מסביר: "מנחי כופרא דיכרא

107. עיין ירושלמי שביעית בבאורו של פרופ' פליקס בעמוד 164, הערה 5 ובעמוד 128, הערה 1.

108. סימן כ"א ס"ק י"ד.

109. עמוד כ"ד 5.

110. פ"ד ה"ד.

111. דף נ"ה ע"ב.

לנוכבתא". רש"י על אתר מסביר שני הסברים, וז"ל: "מניחין ותוחבין גמזיות רכה בת שנתה, שניתוספה באילן בשנה שעברה וקרי ליה כופרא דיכרא, על שם שמכניסין אותו בענף האילן, שקוצץ ענף גדול וסודקו ומשים זה בתוכו. לשון אחר כופרא דיכרא ענף רך של דקל זכר ומרכיבו בסדק של דקל נקיבה, מפני שדקל נקיבה אינה עושה פירות והזכרים עושים פירות". ב"ערוך¹¹² מפרש את הרכבת הדקלים ביתר דמיון למלאכת האבקה, וז"ל: "...כך ברא את הדקלים זכר ונקבה ובלעדי השני האחד לא יצליח והיאך הוא מעשיהו? בהגיע זמן הדקל הנקבה ומשלח' המכבדות שלה עם תמריה ועדיין התמרים הן כעדישין, מביאין הכפניות ומסביבין בעוקץ ידה מהן ומזהמין אותן וכורכין לה אגד והמכבדות של תמרה מצליחות ומוציאה פירות נאין ובלבד שלא תאחר זמנן אפילו יום אחד שאם תשהא הרכבת דקל יום אחד יפסדו פירות הדק, ואותן התמרים שאיחרו בלא הרכבה לא יצליחו...".

ביחס לשביעית מצינו בתוס' רא"ש¹¹³ שאוסר את מלאכת האבקה. בהסבר המשנה¹¹⁴ המתירה לעשן רק עד ר"ה מפרש התוס' רא"ש: "מעשנין מתניתין, פי' עושין לה אבק כעין אותו שהיזכיר בפרק מקום שנהגו בענין הרכבת דקלים, מייתי אסא דרא ושברא דדפנא וקימרא דשערי ומרתחי להו ושדו להו אליביה, פעמים שמעשנין אותו בכך כדי לפטמו, או למחק פרותיו...".

ברם נראה לי שתוס' רא"ש לא דיבר על פעולת האבקה שאנחנו דנים מפני שאין בהם שום פיטום הפרי אלא עצם ההפריה.

לגבי שביעית הבעיה היא שישנו הפסד¹¹⁵ גדול אם לא יאבקו וכמות הפרי תרד באופן משמעותי, ובמקומות שאין עצים זכרים לא יהיה כלל פרי. לענ"ד ניתוח שאלת האבקה בשביעית תלוי בשתי בעיות הלכתיות:

- א. יסוד היתר אוקמי אילנא.
 - ב. במחלוקת הנ"ל לגבי אוקמי פירא.
- אם אוקמי אילנא מותר בגלל שהעמדת הדבר על מצבו מופקע מהגדרת עבודה כדעת רש"י כ"י הנ"ל, מסתבר שבפעולת האבקה יש את עצם ההפריה ואיננו דומה להתערבות ע"מ למנוע נזק (ואפילו נזק שעדיין לא נוצר), ולכאורה ברור שיאסר. אבל אם יסוד היתר בנוי על פסידא, לכאורה ברור שיש כאן הפסד. ברם לפי דעת הרב הנ"ל ההפסד של פירות לא הותר וברור שכאן יאסר, אולם לדעת המהרי"ל דסקין הנ"ל

112. ערך "נסן", תוס' במנחות דף ע"א ד"ה "מרכיבין" מביאו, וכן מפרש המאירי "בבית הבחירה" לפסחים.

113. מר"ק ג' ע"א.

114. פ"ב מ"ב.

115. לגבי המשנה של אנשי יריחו מדוע לא מיחו, רש"י במנחות מפרש: "דסברי לאו מלאכה חשובה היא". ברם בתוספות יום טוב מפרש: "... מרכיבין דקלים כל היום מפני ההפסד" וכן משמע שהבין בחידושי הצ"ח, בפסחים וז"ל: "מרכיבין דקלים כל היום, יש לתמוה הלא אחר חצות אסור בכל המקומות ופשיטה לשיטת הירושלמי שהוא מן התורה, ואם כן למה לא מיחו בידם חכמים. ונראה דהא מבואר במשנה דעכ"פ ערב פסח קיל מחול המועד... ואם במועד מותר דבר האבד ק"ו שמותר כ"י כל היום...".

שקיבל עקרונית את שיטת הרמב"ם, שיסוד ההיתר בנוי על פסידא ובכל זאת אוקמי פירא מותר, לכאורה גם פעולת האבקה תותר. אולם מסתבר לחלק ולומר שהפסד הותר רק בדבר קיים ללא התערבות ואולי ההפסד במקרה דנן יאסר לכו"ע מפני שמדובר בעבודה שמטרתה היא הפריה חיובית ולא מניעת הפסד. בדומה לזה מצינו בהלכות חול המועד שמעיקרא דינא הגדרת הפסד רק אם ישנו דבר קיים שיופסד ולא במניעת רווח. הגר"ש גורן שליט"א בשנת השמיטה תש"מ נשאל ע"י ועדת השמיטה של הקיבוץ הדתי¹¹⁶, ותשובתו שיש בפעולת האבקה דין אברוי, עיין שם.

9. אוקמי אילנא בתוספת שביעית.

לית מאן דפליג דכל מה שמותר בשביעית מותר בתוספת שביעית, השאלה היא האם יש מלאכות המותרות בתוספת מטעם אוקמי ואסורות בשביעית. מצינו ברשב"א ב"ב¹¹⁷ כאשר הוא דן ביחס בין דיני קנינים לבין דיני חרישה בתוספת שביעית מקשה: "וא"ת - ומאי שנא משביעית דשלושה אילנות גדולים חורשים כל בית סאה בשבילן?" ומתריך: "י"ל דהתם לגבי שביעית כיון שיש תועלת להעמיד האילנות בחרישת זה השיעור התיירו לו שכל זה צריך לאוקמי אילנא, אבל לענין מקח וממכר אין הולכים לו אלא אחר השיעור שדרך נוטע שדה אילן מניח ומרחיק זה מזה ואין דרכם לפזר יותר...".

יוצא איפוא שלדברי הרשב"א ישנו "אוקמי" המותר רק בתוספת, וכמו"כ מצינו ברש"י בע"ז שם: "אע"פ שעבודת האילן אסור שלשים יום לפני ר"ה, הכא שרי שלא ימותו הנטיעות וכו'" וכן מצינו במלא"ש על המשנה ריש מסכת שביעית וכן ברש"ס¹¹⁸. את הרשב"א ניתן להסביר בשתי דרכים:

א. כנ"ל דבר שיש בו גם אוקמי וגם אברויי העלינו השערה שמותר בתוספת ואסור בשביעית, וניתן להסביר שהסברה היא שבתוספת אין מלקות וממילא אינו לאו והאיסור אינו בעצם המלאכה, ומכיון שרוב המלאכה נעשית בגלל "אוקמי" מותר (עיין במאמר על תוספת שביעית).

ב. מכיון שעוסקים במקורות הנ"ל בחרישה שאסורה מדאורייתא (לרוב הראשונים), היתר לאוקמי לא נאמר על מלאכות האסורות מדאורייתא, אלא על מלאכות האסורות מדרבנן. בתוספת גם חרישה האסורה מדאורייתא כאשר היא רק לאוקמי לא נאסרה מפני שיסוד איסור תוספת שביעית בגלל ההשלכות לשביעית ולא בגלל "אוקמי", וממילא ניתן ללמוד ש"אוקמי" לא נאסר כלל גם במלאכות דאורייתא בתוספת שביעית.

116. מובא בחוברת "מאורות" שאלה י'.

117. דף פ"ג ע"א.

118. פ"ב מ"ד.

10. אוקמי אילנא באילן סרק.

הגרשז"א שם מסתפק בבעיה. לענ"ד שוב יש לפנות ליסוד ההיתר. אם אוקמי אילנא מותר מפני שאינו עבודה מה לי אילן סרק ומה לי של עכו"ם, ברם אם ההיתר בגלל פסידא צ"ע.

11. האם אוקמי נאמר רק בנזק רבים או גם בנזק פרטי.

לכאורה גם בשאלה זו יש לפנות לבעית היסוד. אם אוקמי מופקע משם מלאכה מה לי נזק רבים ומה לי נזק יחיד, אבל אם אוקמי מותר בגלל פסדא צריך לדון מהי רמת הפסדא אותה התירו – האם דיני שביעית זהים לדיני חוה"מ שהותרה בהם מלאכה גם בנזק פרטי אם לאו. לכאורה בפשטות הסוגיא במו"ק ובע"ז משמע שגם בנזק פרטי ולא מצינו הגבלה רק לנזק רבים.

החזו"א¹¹⁹ מדייק ברמב"ם שהותר רק נזק רבים, וז"ל: "ועוד דאין היתר במקום פסידא בשביעית כמו במועד, דבמועד לא נאסר במקום פסידא, אבל בשביעית איסורה אף במקום פסידא אלא במקום שאי אפשר לעמוד התירו ואין לנו אלא דברים הכוללים את הרבים, אבל מאורע של יחיד לא התירו במקום פסידא וכמש"כ הר"מ פ"א ה"י ומפני מה התירו כל אלה כו' ומשמע דמשום הפסד פרטי לא התירו, ואינו כחול המועד דאם היה מותר במקום הפסד לא היה שייך לשאול מפני מה התירו ולהשיב שיתקלקל הכל".

לענ"ד יש מקום לדון בדבריו, מפני שיש להבדיל בין מלאכות "שלא גזרו" כלשון הרמב"ם, ובהם לא שייך לחלק בין נזק רבים לנזק פרטי, לבין מלאכות דרבנן שנאסרו ובמצבים מסוימים התירו בגלל פסדא שבהם יש מקום לדון האם הגדרת המתיר בהקפה זהה לטעם המתיר. ניתן להביא ראייה מפשט המשנה במו"ק שזיהתה את דין שביעית עם דין המועד: "ומשקין בית השלחין במועד ובשביעית", ברם אין מכאן ראייה למלאכות שלא הוזכר בהם היתר בכרייתא, והדברים צ"ע.

12. אוקמי אילנא בקרקע גוי ובאילנות הפקר.

הגרשז"א שליט"א¹²⁰ מסתפק למ"ד שאין קנין לגוי להפקיע קדושת הארץ האם מותר לישראל לעבוד עבודות לאוקמי אילנא. ותלה את הנ"ל ביסודות היתר אוקמי אילנא הנ"ל, וז"ל: "ומסתפק אני דאפשר שאפילו השקאה ושאר עבודות שהן לאוקמי אילנא שמוותרין בשדות ישראל אפי"ה בשדות נכרים אפשר שאסורין גם הן, כיון שעיקר ההיתר הוא רק משום פסידא דאילן וכיון שהאילן הוא של עכו"ם מהיכ"ת נימא דשרי לישראל לעבוד בשביעית לאוקמי אילנא דעכו"ם... אבל מ"מ בשל עכו"ם נראה לכאורה דמסתבר שאסור לישראל להשקותם כיון שהעכו"ם שומרם ונוטלם לעצמו, וכמו כן נראה שאין לעשות עבודה משום אוקמי אילנא בכה"ג שהאילן הוא הפקר ואינו מכויין בעבודתו לקנותו, אומנם

119. סימן י"ח ס"ק ד'.

120. מעדני ארץ סימן ט' ס"ק ח'.

נראה דלדעת הסוברים שההיתר של לאוקמי אילנא הוא רק בעבודות דרבנן יתכן שכל שהוא רק לאוקמי אילנא ולא לאברויי אמרינן דמעיקרא הוא דלא אסרו כלל רבנן הך עבודה וכיון שכן ה"ה נמי בשל עכו"ם, משום דכל שהתועלת היא רק במניעת הפסד ולא בהשכחה לא חשוב כלל בגדר עבודה, ומש"ה שפיר שרי לאשקויי אפי' להצלת הפסד הפירות של עכו"ם כיון שהעכו"ם אינו מצווה על הפקר הפירות ונמצא דהצלת הפירות דומה ממש להצלת גוף האילן, דלא אסרום רבנן ואין שום חלוק בין שדה ישראל לשדה עכו"ם. ואף שלהדיא מבואר במו"ק ב' ע"ב וברמב"ם שרק משום פסידא הוא דשרי רבנן השקאה, מ"מ כיון דמשום פסידא שרי אפשר דהוי כאלו מעיקרא הוא דלא גזרו כלל רבנן איסור בהשקאה של צורך קיום האילן והפירות. וגם נראה אדרבה שאם ינקוט דלאוקמי אילנא מותר אפי' זמירה דאורייתא א"כ הרי כ"ש הוא שצריכים ודאי לומר כדאמרן דכל שהוא רק לאוקמי ולא לאברויי אינו חשיב כלל בגדר עבודה כיון שאסור תורה הרי א"א כלל להתיר משום הפסד ממון, וכן מבואר ברש"י במסכת ע"ז דף נ' ע"ב דכיון דאוקמי אילנא בעלמא הוא אין זה חשוב כלל בגדר עבודה, ומיהו לענין השקאה דהוי ודאי עבודה דרבנן צריכים לומר כדאמרין לעיל ודוק".

לענ"ד יש לדון בדבריו בשלש נקודות:

- א. ביסוד הדברים בודאי אם אוקמי מופקע מעבודה פשיטא שמותר גם בקרקע גוי וגם בקרקע הפקר, ברם לענ"ד גם אם נאמר שיסוד ההיתר בנוי על פסידא ניראה לי שמותר מפני שהגדרת הפסידא ביסודה לא התיחסה לבעית הממון הפרטי אלא לבעית הארץ, כלשון הרמב"ם: "שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה...". וכדברי החזו"א שהבאנו לעיל בדיון האם אוקמי נאמר רק בנוק רבים. גם אם נחלוק על דברי החזו"א ונרחיב את ההיתר גם לנוק פרטי ברור שביסוד ההיתר לדעת הרמב"ם עומדת הארץ, וממילא מאי נ"מ אילנות הפקר או אילנות של גוי. ברם עדיין צ"ע לשיטת הראשונים שההיתר בנוי על פסידא ולא הגדירו כרמב"ם.
- ב. כמו"כ צ"ע דברי הגרשז"א בסוף דבריו "לענין השקאה דהוי ודאי עבודה דרבנן" ומחמיר לאסור, דהרי אדרבה בהשקאה לדעת הר"ן והג"י (המוזכרים בתחילת המאמר) שאמרו שהשקיה אינה עבודה חשובה ההבנה הפשוטה שלא גזרו.
- ג. לגבי החידוש של הגרשז"א שנתן לפירות עכו"ם דין העץ ומתיר גם למ"ד שאוקמי פירא אסור, לענ"ד צ"ע מפני שיסוד האיסור בפירות אינו צווי ההפקר אלא שלא הותר אלא נזק לעתיד ולא נזק בשנה השביעית עצמה, ולכן צמצם הרב את איסור אוקמי פירא גם לצמחי נוי חד עונתיים (וההפקר אינו אלא סימן ולא סיבה).

13. השקיה בשביעית.

מצינו דיון במקורות התנאים לגבי השקיה בשני תחומים:

- א. נטיעות ואילנות.
- ב. שדה שלחין ושדה הבעל.

א. נטיעות ואילנות.

במשנה¹²¹ שנינו: "מזהמין את הנטיעות ומשקין אותן עד ר"ה. ר' אלעזר בר' צדוק אומר: אף משקה הוא את הנוף בשביעית אבל לא את העיקר", וכן מצינו ברייתא בתוספתא¹²²: "משקין את הנטיעות עד ר"ה¹²³. ר' יוסי בן כיפר אמר משום ר' לעזר בן שמוע – ב"ש אומרים: משקה על הנוף ויורד על העיקר, ב"ה אומרים: משקה על הנוף ועל העיקר". נחלקו המפרשים בהסבר מחלוקת ב"ש וב"ה בברייתא, האם היא מדברת על דין הרישא של המשנה העוסק בערב שביעית כמו, שנראה ממשפט הפתיחה של התוספתא: "משקין את הנטיעות עד ר"ה" – כך הסביר הר"ש, וכן נראה מדברי הרמב"ם בפ"ה"מ, או כדברי הר"ש סרלאו הסובר שדברי ר' יוסי בן כיפר מוסבים על דברי ר' אלעזר בר' צדוק (דבריו דחוקים בהסבר התוספתא).

יוצא איפוא, שבשביעית נחלקו התנאים האם מותר להשקות נטיעות, וגם לר' אלעזר בר' צדוק מותר רק על נוף (משום שינוי – רא"ש), והרמב"ם¹²⁴ פסק כדעת ת"ק שמותר להשקות רק עד ראש השנה, ולכאורה משמע שבשביעית השקית הנטיעות אסורה. לעומת המשנה הנ"ל ישנם לכאורה כמה מקורות תנאים שמשמע מהם שמותר להשקות אילנות בשביעית. במשנה במו"ק¹²⁵: "ר"א בן יעקב אומר: מושכין את המים מאילן לאילן ובלבד שלא ישקה את כל השדה ...", וכן מצינו בברייתא הנ"ל בתו"כ: "... יכל לא יקשקש תחת הזיתים ולא ימלא את הנקעים שתחת הזיתים ולא יעשה עוגיאות בין אילן לאילן חברו תלמוד לומר... וכו'. הבריתא הנ"ל מופיעה גם בגמרא במו"ק¹²⁶, וכן הרמב"ם¹²⁷ פוסק: "... וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יותר מעשר לבית סאה מושכין את המים מאילן לאילן אבל לא ישקו את כל השדה. ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה משקין כל השדה בשבילן".

את הסתירה הנ"ל בין המקורות הקשה הראב"ד המובא ב"תורת כהנים" באופן מרומז וביתר בהירות הראב"ד המובא בתוס' רא"ש¹²⁸, וז"ל: "ולא ימלא נקעים מים כדי להשקות את הזיתים ואת הגפנים ומסיק דשרי. והק' הראב"ד מהא דתנן בפ"ב דשביעית מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותן, ועושין להם בתים ומשקין אותן עד ר"ה – אין, שבביעית – לא, אלמא אסור להשקות את האילנות בשביעית והכא שרינן. וכן במתניתין נמי שרינן דתנן ר' אליעזר בן יעקב אומר מושכין את המים מאילן לאילן? וכן הקשה בתוס' "אנשי שם".

בראשונים ובאחרונים מצינו חמש דרכים לישב הסתירה בין המקורות הנ"ל:

121. פרק ב' מ"ד, בירושלמי ה"ג.

122. פ"א ה"ו ובירושלמי התוספתא מובאת בה"ג.

123. בירושלמי הברייתא מובאת ללא הקדמה "משקין את הנטיעות עד ר"ה".

124. פ"ג ה"ט.

125. דף ו' ע"ב.

126. דף ג' ע"א.

127. פ"א ה"ח.

128. מו"ק ג' ע"א, ד"ה "ולא ימלא נקעים מים".

- א. מדובר בסוגי שדות שונים – שדה שלחין ושדה הבעל.
- ב. מחלוקת בין המקורות.
- ג. מדובר בסוגים שונים של השקאה:
 1. מבחינת צורת ההשקאה.
 2. מבחינת כמות ההשקאה.
 3. מבחינת סוג מקורות המים.
- ד. מדובר במרחקים שונים בין הנטיעות.
- ה. חילוק בין נטיעה לאילן.

א. חילוק בין שדה שלחין לשדה הבעל.
 הראב"ד המובא בתוס' רא"ש הנ"ל: "... ותירץ דהכא איירי בזיתים העומדים בבית השלחין דאי לא משקה להו פסידי, וההיא דמס' שביעית בדלא קיימי בבית השלחין".

ב. מחלוקת בין המקורות.
 בהמשך דברי הראב"ד בתוס' רא"ש הנ"ל: "ועוד תירץ דפלוגתא דתנאי הוא דר' אלעזר בן צדוק פליג עלה ואמר משקה הוא על הנוף בשביעית אבל לא העיקר, ובתוס' [תוספתא] פליג עלה ר' יוסי בן כיפר משום ר' אלעזר בן שמוע ואמ' ב"ש אומ' משקה על הנוף אבל לא על העיקר וב"ה אומר אף על העיקר".

ג. מדובר בסוגים שונים של השקאה.

1. מבחינת צורת ההשקאה.
 מהרמב"ם יוצא חילוק בין השקאה של משיכת מים מאילן לאילן המותרת לבין השקאה בגוף האילן או בעיקרו. השקאה של משיכת המים מותרת גם בשביעית, והדברים מדויקים ברמב"ם¹²⁹: "ומשקין אותן", וכן בפה"מ: "משקין אותן והוא שיתן המים על ראש הנטיעה והוא יורד על כולה ומשקה אותה. אמר ר' אלעזר בר' צדוק שזה מותר אפילו בשנה השביעית עצמה". אומנם לכאורה ישנה סתירה בין הרמב"ם בפה"מ המתיר רק על ראש הנטיעה ולא על העיקר ובין הי"ד החזקה שהרמב"ם מתיר להשקות גם את העיקר עד ר"ה. נראה שסתירה זו נעוצה במחלוקת ב"ש וב"ה בתוספתא הנ"ל ובי"ד החזקה פסק כב"ה ובפה"מ כב"ש.

יוצא אפוא בדעת הרמב"ם שאסור בשביעית דוקא השקאת העיקר או הנוף, ברם אם מושך מים בזה מתיר הרמב"ם אפילו בשביעית. דעה דומה מצינו בדברי רש"י במור"ק¹³⁰, וז"ל: "משקה מים בזרעים – שזורק מים בעיקרי העשבים", ומדייק "החתם סופר"¹³¹ שמן התורה אינו חייב אלא דוקא במשקה ממש לזרעים. תרוץ מעין זה מצאנו בתוס' אנשי שם: "... אם לא שנזדקק לומר דהשקאה בשפיכת מים על הקרקע סביב האילנות שרי טפי מע"י מים על

129. פ"ג ה"ט.

130. דף ב' ע"ב.

131. בהגהותיו לשו"ע או"ח סימן רנ"ב מג"א ס"ק כ', ומביאו הרב פרנק בשו"ת הר צבי או"ח ח"א בט"ל הרים מלאכת זורע עמוד רמ"ו ונשאר שם בצ"ע.

האילן עצמו על הנוף או על העיקר, וכל כה"ג הו"ל לפרושי בהדיא". אלא דצ"ע מה הסברה לחלק בין שני סוגי ההשקאה, ומה הסברא לחלק בין הלכות שבת להלכות שביעית, שהרי הרמב"ם בהלכות שבת לא חילק.

נראה לענ"ד לפי שיטת "פאת השלחן" (הנ"ל) בדין אוקמי אילנא בגוף האילן שלדעתו אסור בדעת הרמב"ם. הרמב"ם מסתדר נפלא לשיטתו מפני שהשקאה בגוף האילן לא הותרה שהרי אוקמי לא הותר בגוף האילן, אלא שעצם שיטת "פאת השלחן" צ"ע, וכמו"כ קשה מדוע הרמב"ם ממתין עד פ"ג להשמיע לנו דין שמקומו בפ"א. (אולם, יש לדחות את כל המהלך על פי "פאת השלחן", מפני שהשקאה אינה יעילה יותר על הנטיעה, מאשר באזור השורשים המרוחקים.)

2. מבחינת כמות ההשקאה (תרוץ ה"משנה ראשונה" וספר "דברי השמיטה").
 ה"משנה ראשונה" כותב שהשקאת המשכה היא השקאה מועטת בניגוד להשקאת הנטיעות עד ר"ה שהיא השקאה מרובה, ובהסבר יתר הסביר בספר "דבר השמיטה", וז"ל: "ויראה לי בפירוקא דהך תיובתא דלא איירי מתניתין בהשקאה שהיא הכרח להם ולא סגי לה זולתו, דכל כה"ג שרא אפילו בשביעית ואפילו באילנות זקנות, שאם לא ישקה ימותו וכמש"כ הרמב"ם: ומפני מה התירו כל אלה שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה וכו' אלא איירי מתניתין בהשקאה יתרה שהיא להברות האילן, ונקט ומשקין אותן דומיא דכולהו הנך אחרינא שהם לאברויי נטיעות וכל כה"ג אסור בשביעית".
 לענ"ד החילוק בכמות ההשקאה איננה נזכרת ברמב"ם, ומסתבר שבמקרים שהרמב"ם התיר להשקות ההיתר הוא ללא הגבלת כמות, והענין הזה יבואר בהמשך בדיון על השקאה.

3. שיטת הראב"ד¹³² תרוץ ה"מקדש דוד"¹³³ מבחינת סוג מקורות המים.
 וז"ל "המקדש דוד": "ועוד נראה דב' מני השקאות הן, דהא לכאורה קשה אמאי מושכין המים מאילן לאילן, הא כל האילנות חוץ מאתרוג גדלין על רוב מים כדאמרינן בר"ה ואין צריכין השקאה כלל, וע"כ זה דמושכין את המים מאילן לאילן היינו מי גשמים שירדו עליהם שצריך להמשיכן ממקום למקום, וזה מותר אף בשביעית, אבל מתניתין דמשקין את הנטיעות עד ר"ה מיירי להשקותן ממצעין דמתוך שהן נטיעות צריכות השקאה וזה שרי רק עד ר"ה".

נלענ"ד שמעין דברי ה"מקדש דוד" מצינו בראב"ד¹³² ב"תורת כהנים", וז"ל: "... וממלא את הנקעים מים פי' נקעים חצצין שבין השדות ואין זו השקאה, שהרי השקאת אילן אסורה בשביעית כדתנן פ"ב מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותם ומשקין אותם עד ר"ה, עד ר"ה - אין בשביעית - לא אלא אוקמי בעלמא הוא, כי אפשר שיביא לחות לאילנות שבשדה מן המים שבארץ הסמוכה לשדה". ברם, הראב"ד לא צימצם רק למי גשמים.

132. תו"כ פרשת בהר.

133. כ"ס ס"ק ו'.

הראב"ד קיבל כיסוד את המשנה של נטיעות ולמד ממנה שהשקאת אילן ולא רק נטיעות אסורה בשביעית, ונצטרך לומר שמשרכת המים מאילן לאילן אינה בגדר השקאה, ונסביר לשיטתו כ"מקדש דוד" שמשרכת המים מאילן לאילן היא דוקא מן המים הנמצאים בשדה. הקושי בשיטת הראב"ד הוא בהסבר "ממלאים את הנקעים שתחת הזיתים", בפשטות מדובר "תחת הזיתים" ואילו לראב"ד מדובר בחצצין שבין השדות, ברם ניתן לקבל את הראב"ד בעקרון גם אם נחלק בהסבר "ממלאים את הנקעים" (החזו"א¹³⁴ ג"כ הסביר נקעים כראב"ד, וז"ל: "וכן נקעים מים אינו אלא הכשר להשקות").

ד. מדובר במרחקים שונים בין הנטיעות תירוץ החזו"א.
 בדרך השניה נקט החזו"א¹³⁵, וז"ל: "הני תנאי אית להו כראב"י דאוסר להשקות השדה כולה כשהן י' לב"ס, כדאמר בירושלמי בסוף פרקין, א"נ אפילו כר"ש ובמרווחין". ובסוף הסימן מרחיב החזו"א: "והא דאין משקין את הנטיעות בשביעית היינו במרווחין למה שפסק הר"מ כר"ש, ומשום דסגי להו בהרבצה או בהמשכה מאילן לאילן אבל אי לא סגי להו בהרבצה ובהמשכה מאילן לאילן זהו דין בית השלחין ומותר להשקות כל השדה בשבילן, וכן בנוטעין י' לב"ס משקה אותה כדרך". יוצא איפוא שהחזו"א מעמיד את המשנה בהשקאת השדה במרווחין, והדברים צ"ע מפני שתי סיבות:
 1. פשט המשנה והרמב"ם שמדובר בהשקאת הנטיעות ולא השדה.
 2. הרמב"ם בפ"ג אינו מצמצם שהאיסור דוקא במרווחין – אע"פ שבתחילת הפרק התיחס לחלוקה. (מקור החילוק בין מרווחין לבין י' לבית סאה מופיע בירושלמי¹³⁶ ונפסק ברמב"ם¹³⁷: "וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה מושכין את המים מאילן לאילן אבל לא ישקו את כל השדה").

ה. חילוק בין נטיעה לאילן.
 במשנה ובשאר המקורות וכן ברמב"ם המתירים עד ר"ה מדובר בנטיעה ואילו כל המקורות המתירים מדברים על שדה אילנות וכן פסק הרמב"ם¹³⁸. במשנה¹³⁹ שנינו: "עד אימתי נקראו נטיעות? ר' אלעזר בן עזריה אומר: עד שיחולו, ר' יהושע אומר: בת שבע שנים, ר' עקיבא אומר: נטיעה כשמה", והרמב"ם¹⁴⁰ פסק כר' עקיבא, וז"ל: "אי זו היא נטיעה? זה האילן הקטן כל זמן שקוראים לו נטיעה".
 אם כן נראה להעלות אפשרות שנטיעה מותר רק עד ר"ה, ואילנות מותר גם אחרי ראש השנה. אלא שלכאורה הסברה נראת הפוכה, דלכאורה נטיעה זקוקה לטיפול יתר ואם אילן מותר ק"ז שנטיעה תותר.

134. סימן י"ז ס"ק י"ט.

135. סימן י"ז ס"ק כ"א.

136. שביעית סופ"ב.

137. פ"א פ"ח.

138. פ"א ה"ח.

139. פ"א מ"ח.

140. פ"ג ה"ז.

על מנת לבאר את יחודיות השקית נטיעות ניתן לנקוט בשתי דרכים:
הדרך הפשוטה היא דרכו של ה"צפנת פענח" הנ"ל בדין מזהמין בביאור שיטת הרמב"ם,
שבאר שבנטיעה ההשקיה מוגדרת כאברויי.

דרך שניה, נלענ"ד להעלות ע"פ נימוק הרמב"ם בה"י: "ומפני מה התירו כל אלה? שאם
לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה", שישנם שני סוגי מתירים:
א. תעשה הארץ מלחה.
ב. ימות כל עץ שבה.

היתר השקאת אילנות בנוי על היסוד השני "ימות כל עץ שבה" והותרה השקאת אילנות
ולא הותרה השקאת נטיעות. הסברה לכך יכולה להיות מפני שניתן לראות באילן חלק מן
הארץ, וממילא מותר להמשיך את קיומו הטבעי. נטיעה היא חידוש בארץ שלגביה לא
הותרה השקאה מפני שניתן לראות בה יצירה חדשה בארץ (ודינה כשדה שלחין).
שדה שלחין מותר להשקות מפני הסיבה הראשונה: "שלא תעשה הארץ מלחה", והדברים
מסתברים דאם לא כן קשה מדוע הרמב"ם מנמק "ימות כל עץ" ולא מנמק וימותו כל
הגידולים או ביטוי דומה?

ע"פ הנ"ל ניתן להבין מדוע הרמב"ם¹⁴¹ חילק בין הגדרת שדה שלחין להגדרת שדה
אילן לגבי השקאה, וז"ל: "משקין בית השלחין בשביעית, והיא שדה זרעים שהיא צמאה
ביותר, וכן שדה אילנות אם היו מרוחקין זה מזה יותר מעשר לבית סאה מושכין את המים
מאילן לאילן..." בשדה אילן הרמב"ם אינו מגדיר "שהיא צמאה ביותר" כמו בשדה שלחין.
לפי דרכנו ניתן להבין שהיתר השקאת שדה שלחין בנוי על הדין הראשון ברמב"ם "שלא
תעשה הארץ מלחה", וכל אימת שהשדה אינה צמאה ביותר אין היתר השקאה, בניגוד לשדה
אילנות שהיתר בנוי על היסוד השני "ימות כל עץ שבה", שיסודו הוא קיום העץ באופן
טבעי מפני שהעץ הוא חלק בלתי נפרד מהארץ.

ע"פ הנ"ל יובן היטב הדין שמופיע במשנה¹⁴² ונפסק ברמב"ם¹⁴³, שמותר לזהם את
הנטיעות רק עד ר"ה ולאחר ראש השנה אסור, מפני שמדובר בנטיעות ולא באילן.
ע"פ הנ"ל יובנו היטב דברי החזו"א לעיל, בהסבר דין המשנה באורז למ"ד שאוקמי פירא
אסור ובכ"ז באורז מותר מפני היזק הקרקע ע"ש.

ע"פ הנ"ל תובן שפיר שיטת הרב לגבי אוקמי ירקות ושאר גידולים חד שנתיים שנאסר,
מפני שלגבי גידולים חד שנתיים הותר רק שלא תעשה הארץ מלחה ולא חשש למיתת
הגידול. ובפשטות הדברים כמעט מפורשים בדברי הרב ב"קונטרס אחרון"¹⁴⁴, וז"ל: "וכן
כל השקאת ירקות וזרעים יש להתיר דוקא כשהיא לצורך הקרקע, שאם לא ישקנה תעשה
מלחה ותהיה גרועה גם לשנה הבאה, או שיש צורך להוצאת ירקות למוצאי שביעית אבל
בשביל הירקות עצמן שהם שביעית לא מצינו היתר, וכ"נ בדשאים ושושנים שיש להשקות
דוקא אם הם מתקימים גם בשנה שאחר שביעית". ברם כל הנ"ל איננו נכון בראב"ד הנ"ל
בתו"כ האומר במפורש שאסור להשקות בין נטיעה ובין אילן.

141. פ"א ה"ח.

142. פ"ב ה"ד.

143. פ"א ה"ה.

144. סוף אות י"ב.

ב. השקית שדה השלחין (ושדה הבעל).

מקור הדין במשנה הראשונה במ"ק: "משקין בית השלחין במועד ובשביעית", וכן פסק הרמב"ם: "משקין בית השלחין בשביעית, והיא שדה הזרעים שהיא צמאה ביותר". לגבי שדה הבעל נחלקו הראשונים במ"ק¹⁴⁵ רש"י המובא בתוס' ד"ה "מרבציין" שם, ותוס' למסקנה סוברים שה"ה שדה הבעל ונקטו שדה שלחין משום מועד. ואילו רש"י שם סובר שרק שדה שלחין מותר ובשדה הבעל מותרת רק הרבצה, ובלשון רש"י שם: "השקאה פורתה", וכן פסק הרמב"ם¹⁴¹: "וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו". ניתן לומר ששורש מחלוקת הראשונים היא האם השקאה לא נאסרה כלל, ואם כן הוא הדין שדה הבעל וכן יסברו תוס' ורש"י המובא בתוס', ואילו רש"י הנדפס יסביר שהשקאה נאסרה הותרה בגלל פסידא וממילא לא הותר אלא בית השלחין ולא בית הבעל, ורש"י הנדפס לשיטתו ביסוד פסוד אוקמי אילנא (עיין לעיל) ורש"י המובא בתוס' כרש"י כ"י (כרש"י כ"י לא נמצא פרוש על דף ב', ורש"י המובא בתוס' היה צריך להופיע בדף ב' שאינו בנמצא).

מהי כמות המים המותרת במקרים בהם הותרה השקיה?

ברמב"ם¹⁴⁶ מצינו הגדרה לבית השלחין: "שדה שהיא צמאה ביותר" (עיין בתחילת הדיון על השקאה, שבשדה אילן הרמב"ם לא צימצם לשדה שהיא צמאה ביותר) יש מקום לדון האם כאשר הותרה השקיה אין משמעות לכמות המים או שהותרה רק כמות מים מנימלית שתעמיד את האילן שלא יפסד, אבל כמות מים שיהיה בה משום הצמחה יהיה בה דין "אברויי אילנא" ותאסר¹⁴⁷.

לכאורה יש לדון האם מלאכת השקיה במקרה של אוקמי לא נאסרה וממילא תותר השקיה ללא הגבלה או שישנו מתיר ואז יש מקום לדון מה הותר.

לכאורה אם נתנה ראש ונשוכה לראשית המאמר, פשטות ה"תורת כהנים" שישנה קבוצת מלאכות הכללת את מלאכת ההשקיה שכלל לא נאסרו לפי ההסברים השונים (צ"ש), וביתר לפי שיטת הר"ן והנמ"י שההשקיה אינה עבודה חשובה, ניתן לומר בפשטות שהותרה

145. ר' ע"ב.

146. פ"א ה"ח.

147. בהלכות שביעית כרם ציין פרק ט' בגידולי ציין א' מובא הספק הנזכר בשם הגאון ר' שרגא פרנק זצ"ל, ובי"מ שנת יוסף" בתוספות אחרונים כרך א' עמוד קס"ט מובא הספק בשם קונטרס ישועת הארץ סימן ט'. בספר "בצאת השנה" מובאים חזרי הרבנות הראשית לישראל ובחזר ט' תמה תשי"ח התייר השקאה בפרדסים ועצי פרי ללא הגבלה וביתר בהירות בחזר י"א מבר - חשוון תשי"ט: "כעצי פרי בשטחים קטנים ליד הבתים אין ראוי לסמוך על המכירה, מכל מקום מותר הטיפול בהשקאתם הרגילה". כמו כן מצאתי שהורה להיתר הגר"ב זילבר בהלכות שביעית סימן א' ס"ק ע"ב, ועתה אחרי שגמרתי לכתוב את המאמר יצא ספר "שביעית להלכה ולמעשה" מאת הרב שמואל ריכנברג בהוצאת "המסכן לחקר החקלאות ע"פ התורה", ושם מובא שהגר"נ קרליץ הורה להיתר והגר"ש אלישיב הורה שמותר להשקות רק כפי הצורך לקיום. אח"כ שוחחתי עם הגרש"א שליט"א וגם הוא התנגד להשקיה ע"פ סבלאות, ועיין בהמשך ברור הענין.

כל כמות מים ללא הגבלת כמות. וכך נראה מפורש בתוס'¹⁴⁸ שמותרת גם השקאה גמורה, וכן נראה בפשטות ברמב"ם, מפני שהרמב"ם הזכיר את ההגדרה שהשדה "צמאה ביותר" ולא כתב בשום מקום מהי כמות המים. כמו"כ לפי דרכנו לעיל בשדה אילן אין גם דין של שדה שהיא צמאה ביותר.

בספר "מדריך שמיטה לחקלאי"¹⁴⁹ מובא: "ההשקיה בשטחי השלחין מותרת כרגיל, ויש הסוברים שהיא מותרת רק בכמות המינימלית ההכרחית". המקור המובא שם בהערות ליש סוברים רק בכמות מינימלית הכרחית: "מצוות הארץ" ל"ז ג' ע"פ חזו"א כ"א י"ז וט"ז ד'. לענ"ד אין ראייה מהחזו"א מפני שהחזו"א דיבר על זיבול, ולא על השקיה. זיבול ביסודו נאסר וחידיש החזו"א במקרים מסוימים להתיר בגלל פסידא. ברם אין להקיש ולהשליך את דין החזו"א בזיבול להשקיה שהותרה לגמרי בשדה שלחין ושדה אילן. גם ב"מצוות הארץ" בסימן ל"ז ג', המדבר על דין השקיה שמותר להשקות רק ההכרחי ביותר, לא מביא מקור מהחזו"א אלא שולח לסימן ל"ה ד' בו מדובר על זיבול וזו לענ"ד אינה דעת החזו"א אלא דעת "מצוות הארץ".

כמו"כ ב"מדריך שמיטה לחקלאי" בחלק על גינות הנוי¹⁵⁰: "ההשקיה מותרת אולם אין להשקות מעבר לצורך קיום הצמחים". המקור לזה מובא שם¹⁵¹ תוס'¹⁵² ושבה"א¹⁵³. בתוס' אין זכר לצמצום שמותר רק לצורך קיום הצמחים, אדרבה כתוב שם שמותר להשקות כרגיל אליבא דחכמים וגם בשבה"א אינו דן בזה אלא בשיטתו, שירקות וגידולים חד שנתיים מותרים רק מפאת היזק הארץ, ברם בגידולים רב שנתיים במקרים בהם מותר לא מופיע בשבה"א שום צמצום.

בעקבות דרכם ב"מדריך שמיטה לחקלאי" מובא שם "נספח מקצועי לגינות נוי" ושם¹⁵⁴ נכתב: "... קביעת מנות המים תעשה ע"י שמוש בקוצב מים (הנסגר אוטומטי) קטן ושל 3/4 המתאים לגינות נוי, קוצב זה חוסך זמן ומאפשר השקיה יעילה בכמות הנדרשת. למי שאין בידו קוצב יכל להפעיל את הממטרות כאשר כל הברזים בבית סגורים ולראות במונה המים מהי כמות המים העוברת במשך שעה ע"י הפעלת הממטרות, זה עוזר בקביעת מנת המים", ובהמשך מובאות טבלאות של צריכת המים הממוצעת.

לענ"ד לא מסתבר שחזו"ל יקבעו גדר בכמות המים מפני שבימים ההם לא היתה אפשרות של מדידת כמות המים בזמן שמשכו את המים מאילן לאילן וכדו'. לא מצינו זכר לא ב"השקאת בית השלחין" ולא בדין "מושכין את המים מאילן לאילן" ("ולא בדין ממלאים את הנקעים מים" ברור שלראב"ד ולחזו"א אין ראייה מנקעים) לכמות מים מינימלית. ברם

148. מו"ק דף ו' ע"ב.

149. פרק ב' ט'.

150. עמוד 495.

151. הערה 5.

152. מו"ק דף ו' ע"ב.

153. קונ"א סוף אות י"ב.

154. עמוד 110-113.

צריך להזהר להשקות רק כאשר השדה "צמאה ביותר", ולענין החידוש שחידשנו לעיל שבשדה אילן אין דין של שדה שהיא צמאה ביותר צ"ע. (ועיין הערה 147 פסק הרבנות הראשית בשמיטה תשי"ט ועוד פוסקים להתיר).

14. הדברת מזיקים (ריסוסים וכד').

לכאורה אם מדובר בהסרת מזיק אין בזה אלא מניעת נזק, ובפשטות היה צריך להתיר מדין "אוקמי". ברם, מצינו כמה מקורות תנאיים שאוסרים מלאכות שנועדו להדברת מזיקים. במשנה¹⁵⁵: "... מעשנין עד ר"ה", ובדומה בברייתא ב"תורת כהנים" (הנ"ל): "מנין שאין מזבלין ואין מפרקין ואין מאבקין ואין מעשנין באילן ת"ל 'שדך לא... כרמך לא', כל מלאכה שבשדך לא וכל מלאכה שבכרמך לא".

בראשונים מצינו שלש דרכים עקריות להסבר "מעשנין":

א. רש"י הגדפס במו"ק¹⁵⁶ הסביר: "מעשנין - עושין עשן תחת האילן כדי שינשרו התולעים שעליו", ובדומה פירש הר"ש (שם): "מעלין עשן תחתיו כדי שיכלו התולעים או שימותו", וכן פרש הרמב"ם בפה"מ (שם): "ומעשנין לעשן תחתיהן באיזה עישון כדי שימותו התולעים האוכלים את האילן והנתלים בו", וכן פסק ביד החזקה¹⁵⁷ (וכן פירש הרא"ש, הריב"מ, רגמ"ה, פי' רבנו נתן אב הישיבה, ערוך ערך "זבל", רבנו הלל בתו"כ ועו"ר במו"ק ומפרשים על המשנה).

ב. הראב"ד בתו"כ פירש: "מעשנין - נ"ל כי אלו העשונים הוא עישון של פטום הוא", וכן בתוס' רא"ש¹⁵⁸: "מעשנין מתניתין, פי' עושין לה אבק כעין אותו שהזכיר בפרק מקום שנהגו בענין הרכבת דקלין, מייתי אסא דרא ושברא דדפנא וקימרא דשערי ומרתחי להו ושדו לה אלביה, פעמים שמעשנין אותו בכך כדי לפטמו ופעמים שמשליכין את האבק של סממנין בלבו כדי לפטמו או למתק פרותיו, ואין מרתיחין אותו וזהו לשון עושין לו אבק".

בהמשך דבריו שם מביא את פירוש הערוך ודוחהו משתי סבות, והסיבה השניה: "ועו' באלו המלאכות אין בהם פטום האילן אלא שמירת האילן ושמירת האילן שרי כדאמרי' בגמ' אוקמי אילנא שרי...".

ג. המאירי במו"ק (שם): "ואין מעשנין... ולי נראה שהיו עושין כן כשהיה משיר פרותיו מרוב שומנו ויבשו ולהכחישו". את שיטת המאירי ניתן להסביר או למ"ד אוקמי פירא אסור או שיש במלאכה גם אברויי.

כמו"כ מצינו במשנה¹⁵⁵: "מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן ועושין להם בתים ומשקין אותן עד ראש השנה" ומשמע שבשביעית אסור. בפירוש זיהום מצינו שתי שיטות עקריות:

155. פ"ב מ"ב.

156. ג' ע"א.

157. פ"א ה"ה.

158. מו"ק שם.

א. הרמב"ם בפה"מ: "זוהמה שם הסרתון וממנו אמר מזהמין ר"ל ששמין בהם ריח זוהמה, לפי שדרך לסוך את הנטיעות בדבר שריחו מזהם כגון החלתית הה"סכבינג" כדי שיריחם הרחש האוכל את הנטיעה ויתרחק", וכן פסק ב"ד החזקה¹⁵⁷: "ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש בו זוהמה כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך", וכך פירש רבנו נתן אב הישיבה, ור"ח¹⁴¹ הערוך (ערוך "זבל").

ב. רש"י¹⁵⁹ מסביר: "מזהמין, כשיש מכה באילן ונשרה קצת קליפתו מדביקין שם זבל וקושרין שלא ימות".

ובדומה הרא"ש¹⁵⁵ בעקבות הסוגיא בע"י¹⁵⁹ מסביר: "מזהמין את הנטיעות, כשנשרה קליפת האילן מדביקין שם זבל להשביחו ולהבריאו חיהום אחר שהוא אוקמי אילנא דוקא עד ר"ה, עד יש זיהום אחר שהוא אוקמי אילנא הוא מותר אף בשביעית כדאיתא בע"ז פרק רבי ישמעאל (נ' ע"ב)".

נראה להסביר שהרא"ש לשיטתו בהסבר מעשנין. וכן הסביר הר"ש והרש"ס הגר"א (שם).

הריב"מ"ן מסביר קצת שונה, וד"ל: "מזהמין את הנטיעות פי' מניחין צואת כלבין אצל הנטיעה כדי שלא יבש".

וכן מצינו במשנה¹⁶⁰ ובברייתא ב"תורת כהנים", שמלאכת האבקה אסורה. מלאכת האבקה נעשית ע"י גופרית נגד עש האשכול, אולם בפירוש האבקה בראשונים ובפרשנים שם לא פרשו שמדובר בהאבקה נגד חרקים עיין שם ואכמ"ל.
מכל הנ"ל יוצא:

א. בדין מעשנין רוב הראשונים (חוץ מהראב"ד, תוס' רא"ש והמאירי) סוברים שהמתת התולעת ע"י עשן אסורה בשביעית .

ב. מדין מזהמין, לחלק מן הראשונים, ג"כ אסור לסוך ע"מ להבריח מזיקים. לעומת הנ"ל מצינו מקומות שהתירו להשמיד מזקים:

א. בגמ' בע"י¹⁵⁹ "דקתני מתליעין ומזהמין בשביעית", ומסביר רש"י: "מתליעין - נוטלין תולעת שבאילן", ובר"ח שם: "מתליעין - עוקרין התולעין מן האילן בחרמש או בקרדום". האם כן קשה מדוע להתליע מותר ואילו לעשן ולזהם לחלק מן הראשונים אסור? (ברור שלראב"ד ותוס' רא"ש הקושיה לא מתחילה). כמ"כ מופיע שמותר לזהם בשביעית. הגמ' שם מקשה: "ואלא זיהום אזיהום קא קשיא ליה, דקתני - מחליפין ומזהמין בשביעית, ורימגהי מזהמין את הנטיעות וכדכין אותן עד ר"ה עד ר"ה - אין בשביעית - לאז חלמא כדרב עוקבא בר חמא, דאמר רב עוקבא בר חמה: תרי קשקושי הוה חד לאברויי אילנא - ואסור, וחד לסתומי פילי - ושרי. ה"נ תרי זומומי הוי - חד לאוקמי אילני - ושרי וחד לאברויי אילני - ואסור". (עיין לעיל בדין האם אוקמי מוסכם על הכל, מחלוקת הבבלי והירושלמי בדין זיהום, והסבר מחלוקת התנאים בירושלמי).

159. ע"ז נ' ע"ב.

160. פ"ב מ"ב.

- ב. בתוספתא¹⁶¹ ומובא גם בירושלמי¹⁶²: "ונטל את הרואה". בהסבר "נטל את הרואה" נחלקו המפרשים לשלוש שיטות:
1. מהר"א פולדא מסביר: "אבל נטל הוא התולע הרואה", כלומר מדובר שהתולע רואה.
 2. ה"מנחת ביכורים" על התוספתא מסביר שמדובר על האדם שהוא רואה את התולעת ורק התולעים הנראים מותר. ב"מנחת ביכורים" זיהה את דין התוספתא עם דין הגמ' בע"ז שמותר להתליץ.
 3. לכאורה מאי נ"מ אם רואים את המזיק אם לאו סוף כל סוף התולעת גם אם אינה נראית מזיקה! לכן מסתבר כפירוש המהר"א פולדא.
- החזו"א¹⁶³: ".. אפשר דהוא שומא, שכן פרש"י ב"מ כ"ז י"ב ור"ל דגיוסם אברויא אילנא אבל חתיכת שומא אוקמא אילנא הוא ואין זה מיבלין דמתניתין".

ישנן שלש דרכים להסביר מדוע עשוק חיהום אסור לאותן שיטות:

1. אין הכי נמי מדובר באוקמי ובכל זאת חכמים אסרו.
2. עישוק חיהום אינו עומד בהגדרת אוקמי.
3. המקורות חלוקים.

חילוק באופן הפעולה.

בדרך הראשונה הלך החזו"א¹⁶⁴ ומסביר את הסוגיא במר"ק שמסבירה את הברייתא בתרי"כ כאסמכתא: "שם מדרבנן וקרא אסמכתא נראה אף למ"ד דאורייתא מדה דאיכא בברייתא שהן מדרבנן כמו מפסגין שפרש"י! סומכין האילן שאינו אלא אוקמיא אילנא וכן מעשנין להמית התולעין וכן מפרקין לפרש"י, ואע"ג דקשקוש שרי הכי מחזי טפי כעבודה ואסור חכמים, הוא דאמר בע"ז נ' ע"ב מתליעין צ"ל ביד". פשוט דברי החזו"א שאה"נ עשוק הוא אוקמי אבל בגלל שמחזי טפי כעבודה אסרום חכמים. צ"ע דהחזו"א לכאורה סותר דברי עצמו¹⁶⁵, שכתב שלדעת הרמב"ם, הר"ש, ויש מפרשים בריטבי"א שכל התולדות האסורות מדרבנן מתרות משום הפסד, ואילו בנידון דידן סובר החזו"א שדבר שמחזי כעבודה אסור אפילו באוקמי, וניתן לחלק, ברם עדיין צ"ע.

הדרך השנייה לחלק בן הדברת מזיקים שיש בה אוקמי לאברזיי מופיע בגמ' בע"ז לעיל וניתן להסבירו בכמה דרכים.

חילוק בין אוקמי פירא לאוקמי אילנא.

בספר "תורת השביעית"¹⁶⁶ הסביר שמתליעין מדובר באוקמי אילנא ואילו מעשנין מדובר

161. פ"א ה"י.

162. פ"ב ה"ג.

163. י"ז כ"ו.

164. י"ז ס"ק י"ט.

165. כ"א ס"ק י"ז.

166. עמוד מ"ג.

לצורך הפירות (הערנו לעיל שניתן לתלות את שיטתו במאירי), ברם הרמב"ם בפה"מ, בתרגומו של הרב קאפח, פרש גם במעשנין מדין אוקמי אילנא וכן בי"ד החזקה ופרש"י והרא"ש הנ"ל.

חילוק בין מניעת נזק ונזק שהתחיל.
עיין לעיל בדיון הנ"ל והסבר "אהל משה".

חילוק בין אוקמי בגוף האילן שאסור לדעת פאה"ש לאוקמי שלא בגוף האילן. שיטת פאה"ש שלא הותר אוקמי בגוף האילן, וניתן לומר שעשון וזיהום הם פעולות בגוף האילן, ואילו התלעה ונטילת הצואה הם פעולות חזוניות מן האילן. ע"פ זה צמצם "ערוך השולחן"¹⁶⁷ והתיר הרחק מן האילן, וז"ל: "ולא יעשן תחתיו כדי שימות התולעת ואע"פ שאינו עושה מעשה בגוף האילן אלא גרמא בעלמא מ"מ שעושה זה תחת האילן ממש הוי כעבודת האילן, ונ"ל דאם עושה עשן הרחק מגוף האילן והעשן מגיע להאילן ומתוך כך מתים התולעים – מותר".

חילוק בין סוגים שונים של מזיקים.
בעקבות התוספתא ניתן לחלק בין סוגים שונים של מזיקים ולפי הסבר הר"א פולדא ע"פ יכולת ההזק, ובדרכו הסביר פרופ' פליקס¹⁶⁸: "מותר ללקוט בין בשבעית בין במועד אותם חרקים בוגרים שכבר נתפקחו עיניהם כגון פרפרים וחיפושיות המזיקים לעץ". ברם בפשטות הרמב"ם ועו"ר שלא חלקו, וז"ל הרמב"ם: "ולא יעשן תחתיו כדי שימותו התולעים ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמה כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך".

מחלוקת בין המקורות.
"מרכבת המשנה"¹⁶⁹ הלך בדרך השלישית וסובר שמעשנין הוא מתליעין וממילא אם עשון אסור גם התלעה אסורה, וז"ל: "זה"ה בענין מתלעין קי"ל כסתם מתניתין דשביעית דאין מעשנין, וכמ"ש רבנן פ"א מה' שביעית ה"ה ולא יעשן תחתיו כדי שימות התולעת דמעשנין היינו מתליעין".

סיכום השיטות.
מכל הנ"ל יוצא שלדעת הרמב"ם וסיעתו עשון – אסור, ולדעת הראב"ד וסיעתו עישון להמית תולעת – מותר. ולגבי צורות התלעה מותרות החזו"א סובר שביד מותר ובעשון אסור אע"פ שאוקמי.
בספר "תורת השביעית" סובר שלעשן לטובת האילן – מותר ולטובת הפרי – אסור.

167. סימן י"ט סע' ו'.

168. פ"ב ה"ג.

169. הלכות יו"ט פ"ח ה"י.

"אהל משה" סובר שמניעת הזק שלא התחיל – אסור. ולפי פאה"ש ניתן לומר שהתלעה אינה פעולה בגוף האילן, ולפי התוספתא ניתן לחלק ברמת המזיק, ולפי מרכה"מ ברמב"ם אסור בכל צורה.

סיכום הדעות להלכה.

"פאת השולחן"¹⁷⁰ מביא את הרמב"ם ומוסיף: "וי"א דלסוך בזוהמה כדי שלא יאכל העוף כשהוא רך או כדי שיריחו התולעים ריח רע מהזיהום וירחקו מהן לאוכלו – שרי, וכן כשיש מכה באילן ונשרה קצת קליפתו ומדביקין שם זבל וקושרין שלא ימות ג"כ שרי, אלא כשמוהמו להברות האילן ולחזקו ולהשביחו – אסור, וכן אם נקטם הנוף קודם שביעית מותר "לסוך שמן כדי שלא ימות האילן" (רש"י ור"ש ובגמ' ע"א נ' ע"ב) עכ"ל "פאת השולחן".

הרידב"ז "בבית רידב"ז" חולק על "פאת השולחן": "והעיקר שאין בזה שום מחלוקת, ולכו"ע זיהום אסור ואין חילוק לכו"ע בין זיהום לזיהום דכל זיהום הוי לאברויא אילנא ואך ההצלה שיצילו מהקלקול שיכול לבא ע"י מעשיו כגון שבעה"ב גיזם האילן קודם שביעית מותר בשביעית לסוך בו שמן כדי שלא יתקלקל ע"י הגיזום שעשה לו". ובצדק הקשה הרב זילבר ב"הלכות שביעית" נגד הרידב"ז: "וצ"ע דהסברא היא להפך דמה שאירע לפעמים ע"י חוק הטבע זה לא דומה לעבודת האילן, משא"כ בגיזום שם רגילין תמיד בזה וגם ע"פ רוב זה רק פעם אחת בשנה".

ברם "פאת השולחן" לא פתר מדוע לעשן להמית התולעת אסור בשביעית גם לר"ש ורש"י (הרי זו משנה מפורשת בפ"ב) ולא ניתן לדחותה, ולא ניתן גם לתרץ שיסבירו כראב"ד וסיעתו שעישון אינו אלא פיטום דהא גם רש"י וגם הר"ש הסבירו כרמב"ם. ניתן לענ"ד להעלות השערה שיש להבדיל בין מזקים הנמצאים באופן טבעי ואינם מכלים את האילן ופרותיו אלא מצמצמים במידה מסוימת לבין מזיקים שהגיעו בכמות שיכולים לכלות. ונראה לי להוסיף שבימים ההם היה איוון ביולוגי בטבע (מזיק אחד השמיד את משנהו ובסה"כ היה איוון ע"פ פלאי הבריאה האלוהית) וישנה רמה של מזיקים שהיא טבעית ומלחמה בה היא בגדר אברויי, ברם היום ע"י הריסוסים הרבים האיוון הביולוגי בטבע הופר וממילא ישנם מזיקים כאלה שאם לא תרסס יפגעו באילן ברמה ובצורה שהאילן ימות או שלא יהיה כלל יכול (למ"ד אוקמי פירא מותר), וידוע היום שישנם גידולים מסוימים שכמעט אי אפשר כלל וכלל לגדל ללא ריסוסים בגלל הפרת האיוון הביולוגי בטבע ע"י האדם. והריסוסים הללו יותרו לדעת רש"י והר"ש ואולי גם לדעת הרמב"ם ברם לדעת הרמב"ם צ"ע.

הרב בשבה"א¹⁷¹ התיר לדעת הר"ש ורש"י ע"פ הסוגיא בע"ז שחלקה בין שני זהומים וישנו זיהום המותר אע"פ שהוא בגוף האילן עבודת אוקמי בגוף האילן להרחיק התולעים, וז"ל: "...ולפי"ז מותר לגפר את הגפנים בגפרית שהוא כדי להמית היצורים הקטנים המזיקים את הגפן. וכן כל הרפואות שעושים נגד מחלת הגפנים הנקראת פיטקסירה מותר לעשות לפי דעה זו אפילו בגופו של אילן... ע"ש. (וכן הורה ב"הלכות שביעית" של הרב זילבר¹⁷² להקל למעשה)

170. סימן כ' ס"ח.

171. פ"א ה"ה.

172. סימן א' כ"ז.

בנוסף לנ"ל ישנם מוזיקים כמו עכברים וחולדות וכדו' שמותר לצודן - עיין "פאת השולחן" סימן כ' סעיף ה' וט"ק י"ט, ובתוס' מ"ק ר' ע"ב ד"ה "צדיק".

15. סיכום מחלוקת רש"י הנדפס ורש"י כ"י על מ"ק ביסוד פטורו אוקמי לפי הנ"ל.

- לעיל הזכרנו בחמש מקומות את המחלוקת בין רש"י הנדפס לרש"י כ"י על מ"ק.
1. בהסבר יסוד דין אוקמי אילנא המותר נחלקו בדף ג' ע"א במ"ק. רש"י הנדפס סובר שיסוד הדין בנוי על פסידא ואילו רש"י כ"י סובר משום שאינה עבודה.
 2. בדף ר' ע"ב במ"ק נחלקו לגבי השקאת ירקות בשביעית; רש"י כ"י סובר שמותר ורש"י הנדפס סובר שאסור, הסברנו ששורש מחלוקתם בדין אוקמי פירא. לשיטת רש"י כ"י שאינה עבודה, מה לי אוקמי אילנא מה לי אוקמי פירא ומותר, לרש"י הנדפס הסובר מדין פסידא - אסור (עיין בדיון על אוקמי פירא).
 3. תוס' בדף ר' ע"ב במ"ק מביא בשם רש"י על המשנה הראשונה במ"ק, שדין "משקין את בית השלחין במועד ובשביעית", המצומצם רק לשדה השלחין ולא שדה הבעל, נאמר במועד, ובשביעית מותר גם שדה הבעל. ברש"י הנדפס על המשנה הראשונה לא מופיעה הרחבה זו (ורש"י כ"י מתחיל רק מדף ג'), יתכן שרש"י הנמצא בתר"כ הוא רש"י כ"י שהשקאה אינה עבודה ולכן מותר גם בשדה הבעל ורש"י כ"י לשיטתו. רש"י הנדפס שהחסיר ג"כ לשיטתו מפני שבשדה בעל אין פסידא (עיין בדיון על השקאה).
 4. רש"י בע"ז¹⁷³ סובר שאוקמי אילנא נאמר גם במלאכות דאורייתא. ניתן להבין רק ע"פ השיטה שאוקמי אינה עבודה (עיין בדיון על אוקמי במלאכות דאורייתא).
 5. רש"י בע"ז הנ"ל ובסוכה¹⁷⁴ כתב שאוקמי מותר רק בדבר שהוא: "אינו עושה להשביח אלא לקימן שר"י" (ואין בו גם אברויי), הדין מוכן היטב אם יסוד הדין של אוקמי מפני שאינה עבודה וכאשר יש גם אברויי יש בזה עבודה, ורש"י לשיטתו (עיין בדיון על דבר שיש בו גם אוקמי וגם אברויי).

173. דף ג' ע"ב.

174. דף מ"ד ע"ב.